

Jacob Fabricius den ældres selvbiografi

På dansk ved *H. F. Petersen*, Satrup.

Under en længere sygdomsperiode i 1623 satte daværende generalprovst for den gottorpske del af Slesvig og Holsten, Jacob Fabricius den ældre (1560-1640), sig til at nedskrive sine erindringer, hvortil han havde samlet stof gennem mange år.¹

Ud fra den opfattelse, at Fabricius må regnes blandt de virkelig store skikkelser indenfor Sønderjyllands kirkehistorie, var det min hensigt at genoplive hans minde i 400-året for hans fødsel ved at udgive hans optegnelser på dansk i deres helhed og for en videre kreds, men af forskellige grunde sker det først nu og på dette sted.

Erindringerne er skrevne på højtysk med plattyske og latinske tilføjelser i marginen og standser 1623. Resten af bogens blade indeholder en del notater, mest stikord, til en eventuel fortsættelse, som dog travlhed og skrøbeligt helbred desværre forhindrede.

Det må beklages, at Fabricius ikke ellers har efterladt sig oplysninger om sig selv og sin samtids forhold, eftersom han flere gange hentyder til en »Schwarzbuch« og en »Weissbuch« samt »Chartes« og konvolutter og var en skriveglad natur med stærk interesse for kirkehistorie. Selvfølgelig er der i arkiverne bevaret spor af hans embedsgerning, men alt for meget er gået tabt. Ikke engang hans visitatsberetninger fra tiden efter 1636, da han blev udnævnt til gottorpsk generalsuperintendent, findes mere på nogle undtagelser nær.

Des mere taknemlige må vi da være, fordi vi dog har disse hans bidrag til Sønderjyllands ældre personal- og kirkehistorie, hvorved vi samtidig lærer ham selv helt godt at kende indefra. Vi møder her en gudhengiven, usnobbet og gennemloyal mand, som fortæller lige fra leveren og med lune, hvad han selv har oplevet og iagttaget. Til tider er hans fremstilling vel noget om-

stændelig, til gengæld vogter han sig for overdrivelser og gætte-
rier — »Gud ved det!« udbryder han, når han ikke ønsker at ud-
tale sig nærmere. Hvorvidt han er tør, som Feddersen siger,² får
læserne dømme om. Derimod kan man beklage, at Fabricius,
bortset fra de første kapitler om slægten og barndommen, har
fattet sig i korthed om mange ting, som vi kunne have ønsket at
få mere at vide om, f. eks. om andre kirkemænd, kirkelige og
folkelige skikke, sociale forhold og hans egen indsats ud over
tjenesteforholdet til hans højfyrstlige Durchlaughtighed.

Af særlig betydning er vel nok hans udførlige skildring af op-
gøret mellem luthersk og reformert kirkeopfattelse på Gottorp,
et opgør, som er enestående i Norden, og som koster ham hans
embede for en tid.

Jacob Fabricius var en ægte sønderjyde både af rod og af
væsen, en åbenhjertig og selvstændig natur. Videnom blev han
berømt for sin lærdom og faste karakter, og mange steder fra
sendte man bud efter hans tjeneste, også fra København, men
han foretrak at blive i sin kære hjemstavn, og under tidens store
vanskeligheder øvede han en trofast og velsignelsesrig bispeger-
ning inden for dens kirke.

Vel var han en folkets søn, og altid var det sikkert ikke let for
ham at gøre sig gældende overfor hovne hoffolk. Han har da
også i begyndelsen af det efterfølgende udtrykt sin betænkelig-
hed ved, hvad folk vil sige til, at han den borgerlige mand giver
sig til at opregne sin slægts aner. Men med typisk sønderjysk
selvfølelse slår han fast, at han er rundet af »de fornemste,
rigeste og børnerigeste slægter i og omkring Tønder«.

Ligeledes skjuler han ikke, at han privat og i sin stilling som
hofpræst og provst har oplevet meget, som eftertiden kan have
interesse for og nytte af at høre om. Men fremfor alt minder han
sin egen efterslægt om Guds barmhjertighed, som han skylder alt.

Da han begyndte på sine optegnelser, var han 63 år gammel og
regnede med, at han stod på gravens rand. Imidlertid opnåede
han at blive næsten 81, inden han døde. I november 1640 bisattes
han i Slesvig domkirke. Med rette blev der ved den lejlighed ud-
fra ordene i Daniels bog 12,3: »Lærerne skal lyse som himlens
glans«, mindet om den fromme og lærde biskop, den samvittig-

hedsfulde og uførtroede hyrde inden for den sønderjyske kirke og i alt et helstøbt menneske.

★

Ved oversættelse mister enhver fortælling jo noget af sit særpræg, og det var fristende at anføre meget af originalen. Dette ville dog føre for vidt, og jeg har på ganske få udtryk nær givet afkald derpå. Mine tilføjelser i teksten er sat i []. Der er kun foretaget udeladelser for hans senere notitsers vedkommende. For at lette læsningen har jeg inddelt erindringerne i afsnit og givet dem overskrifter i overensstemmelse med indholdet.

I. Hvorfor jeg nedskriver mine erindringer.

I den hellige trefoldigheds navn, højlovet i evighedernes evighed! Amen.

Grundene³ til, at jeg her optegner såvel mine forfædre og min herkomst som mit levnedsløb og min embedstjenestes forløb er først og fremmest følgende fem:

Den første er min families gentagne anmodning om at efterlade mine efterkommere skriftlig besked om noget, som de ikke kender til, hvad jeg ingenlunde kan fortænke dem i. For ethvert modtageligt menneske vil jo gerne vide så meget som muligt om sine forfædre. Derfor findes jo allerede i den hellige skrift mange stamtavler dels vidtløftigt dels i korthed optegnede, ikke blot for at gøre rede for vor allerkæreste frelsers fødsel og kødelige afstamning fra Abrahams og Davids blod, men også af andre hensyn og til oplysning, hvad man kan overbevise sig om de pågældende steder.

Fromme børn er da også ivrige efter at få fortalt, hvad deres forældre har oplevet af godt og ondt i deres levned, især når de har stået i et kirkeligt arbejde. Sligt er jo ikke blot til stor fornøjelse, men også til udbytte for børnene, når de sammen mindes deres forældre eller fortæller andre om dem.

Den anden årsag er min egen erindring. For da jeg nu går i mit 64. år, og det efter den almægtiges faderlige vilje ikke kan vare ret længe, inden jeg skal aflægge mit jordiske hylster og ved Kristi blods kraft skal gøre den store forandring⁴ og fra det døde-

lige indtræde i udødeligheden, fra timeligheden ind i evigheden, i hvilken jeg allerede nu forinden har svævet ved troen og i min sjæl, er det kun tilbørligt, at jeg som en vandringsmand ser tilbage på min tilbagelagte rejse, og som en fornuftig, ja taknemlig gæst siger farvel til mit herberge i dette liv.

Heraf fremgår den tredie grund, nemlig den tak, jeg skylder Gud og mennesker. Dette mener jeg gælder både mig selv og mine efterlevende. Hvad mig angår, så var jeg jo ikke værd at bære menneskenavn, dersom jeg ikke erkendte og så meget som muligt berømmede den store Guds store, underfulde, uudsigelige, umålelige, ubegribelige, uudtømmelige, ja utrolige regering og velgering, som han så rigeligt har bevist imod mig arme, ringe, elendige enkesøn, således at jeg nok kan regnes blandt eksemplerne på guddommelig, underfuld regering og barmhjertighed — ved hvilke ord jeg forstår mere, end hvad alle menneskers, ja engles tanker kan fatte og tunger udsige.

Dette påminder jeg mig også selv om, så meget jeg kan i min svaghed og glemsomhed. Men da Herren vor Gud har skænket mig adskillige gode venner i denne verden, ved hvem han på mangfoldig vis har antaget sig mig, har jeg herved en gudsalig lejlighed til også at mindes dem med taknemlighed, hvilket da også er rimeligt og Gud velbehageligt.

Jeg sagde indledende, at dette også gjaldt mine efterlevende, og dermed mener jeg, at de ligesom jeg og for min skyld højlig og med skyldig tak må vækkes til at kende og lovprise den velgering, som så rigelig og mildelig er blevet deres far til del fra Guds og menneskers side. For Isocrates^b siger jo, at forældrenes venner også skal være børnenes venner, så at børnene i virkeligheden kan anse det gode, som deres forældre har nydt, som at være blevet dem selv til del. Og sådan er det i virkeligheden. For hvad de gamle modtager af godt hos Gud og mennesker, anvender og bruger de jo til deres børns fremme og bedste, hvis det da ikke er forrykte forældre, som kun tænker på deres egen vellyst og timelige fordel og ikke på børnenes. Sådanne forældre har den gode Gud nådigt skånet mig for, og han ved, menneskelig talt, at mine forhold ville have artet sig helt anderledes, dersom jeg ikke havde bekymret mig for Gud og min familie.

Den fjerde grund er, at der er mange gavnlige og nødvendige ting at meddele. Thi det er jo visselig sandt, at der i min livstid er sket mange ting i det store og i det små, og hvad skulle der ikke også hænde i 63 år? Jeg taler dels i almindelighed angående mit personlige liv, dels og især om mit liv som kirkemand, ved hoffet og i min præstegerning. Her er hændt så meget, som man i fremtiden ikke blot vil tale om til gavn og glæde, men som man måske kan gøre brug af senere. Thi de svundne tider er de kommende tiders læremestre, som mange udtalelser i guddommelige skrifter og hos fornuftige hedninger siger.

Ganske vist vil man kunne finde meget herom i mine kirkelige akter og andre næsten utallige dokumenter. Men da jeg har erfaret og overværet alle disse ting selv, så kan min mundtlige og skriftlige beretning herom ingen skade være til.

For det femte og sidste kan disse optegnelser, når man sammenfatter og ret betragter dem, også tjene til sand gudfrygtighed og glæde og fremme tro, trøst, håb, tålmodighed, bestandighed og opvække til mere fromheds øvelse. Det kunne jeg udførligt forklare med hensyn til hvert eneste ord, men det er unødvendigt, såsom hvert kristeligt hjerte let selv kan fornemme det og tilegne sig det.

Det er altså grundene til dette mit forehavende, hvortil mine kære har tilskyndet og bevæget mig. Give Gud, fra hvem alt kommer og hidrører, hvad vi er og formår, at det må tjene til hans ære og mine kæres gavn og fromme ved Jesus Kristus! Amen.

II. Min og min families herkomst.

Her skal efter min formening ikke berettes om mine børns herkomst på mødrene side, da dette her egentlig angår deres far, og om deres moder kan der om nødvendigt fortælles en anden gang ved en passende lejlighed.⁶

Jeg behandler derfor først min fars, derefter min mors slægt, og dette gør jeg — det ved han, som kender hjerterne — ikke af forfængelighed, men i ydmyg taksigelse til Gud, når jeg drager mig til minde, at jeg og mine på fædrene og mødrene side nedstammer fra de fornemste, rigeste og børnerigeste slægter i og omkring Tønder.

Jeg taler efter disse egne forhold, siden Gud ikke har ladet mig blive født i Venedig eller Nürnberg ud af disse byers patricierfamilier, men netop her på dette sted, hvor vi også har patricier og er patricier, hvilket man vel nok må lade os. Dog, dårskab, nok om det.⁷

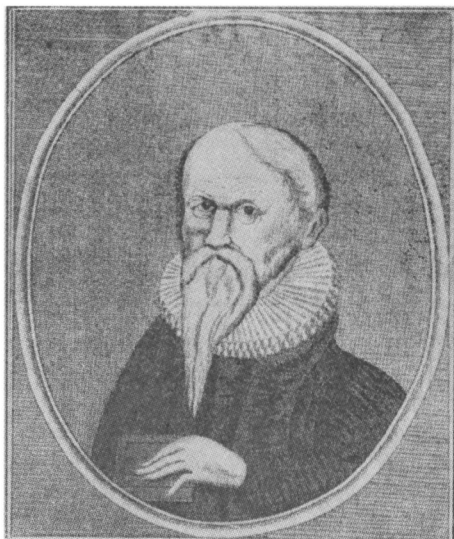
For at begynde med min far, så var hans tipoldefar en fornem borger i Flensborg ved navn Ebbe (det er et dansk egennavn og hedder på tysk Jacob), Ebbe Schmidt. Denne boede i nærheden af Søndertorv, der hvor man drejer ind i St. Hans gade og sogn, i samme hus, hvor i min tid boede en berømt borger Paul af slægten Bartelsen. Samme Paul Bartelsen nedstammede også fra Ebbe Schmidt.

Ebbe havde en søn Hans, min fars oldefar, Paul Bartelsens bedstefar. Pauls far hed Bartelt Hansen, som havde en anden søn Bartelt Paul.⁸ Dette må man ikke lade sig forvirre af, men huske på, at man hos danskerne ikke lægger megen vægt på slægtsnavnene: faderens fornavn bliver sønnens efternavn, dog nogle føjer desuden et slægtsnavn til, f. eks. Johannes Pauli Resenius o. m. a.

Min fars mandlige forfædre beholdt navnet Schmidt som slægtsnavn, måske fordi de oprindeligt netop dyrkede Tubalcains kunst eller håndværk. Hvortil jeg ikke undlader at bemærke, at da jeg i min ungdom brugte navnet Schmidt eller på barnevis Faber, kunne mine lærere i Flensborg ligesom provsten, som bivånede vore eksaminer, ikke lide det, men befalede mig at kalde mig Fabricius, kaldte mig også selv sådan, ihvorved jeg hellere ville beholde mit stamnavn, ja også gjorde det, som mine skrivebøger udviser.

Da jeg kom til Lüneburg, medbringende mine vidnesbyrd fra Flensborg, kaldtes jeg evig og altid Fabricius. Men hvorfor nævne dette? Fordi man ikke skal tro, at jeg eller min familie selv har tilranet os dette navn eller vil formaste os til at regne os til de gamle romerske Fabricier⁹ eller nyere tyske Fabricios. Hvortil jeg dog også bemærker, at både de romerske og tyske Fabricier har fået deres navne ved et lignende skifte, hvilket jeg senere, om Gud vil, skal eftervise.

Bekendt er det, at også de fleste meget lærde mænd bruger

*Jacob Fabricius den ældre.
Stik af J. C. Püschel
(ca. 1745),
sikkert efter samtidigt
portræt.*

latinske eller græske tilnavne i stedet for de tyske (Schwartzerde Melanchthon, Töpfer Chytræos, Hausschein Oecolampadius, Becker Artopecus, Vassbinder Pithopseus, Goldschein Chrysolitus o. s. v.). Lad det fare!

Jeg kommer tilbage til min fars slægt. Hans far var Jens Schmidt, som overlod huset i Flensborg til familien Bartelsen og flyttede til Tønder. Hans hustru var fra Stapelholm, fra Erfde, og hed Wibeke Jenses. Derfor regnede hendes slægtninge i Rendsborg, Lafrens von Ervede ligesom Detleff Widrikes sig som hørende til min fars frænder og slægtninge, dengang min far var i Rendsborg i de 3 landsherrers, kongens og hertugernes, tjeneste. Som bekendt er de også navnkundige slægter i Rendsborg, selvom det går op og ned med dem ligesom med månen.

Nævnte to ægtefæller Jens og Wibeke Schmidt boede i Tønder i huset, hvor i min tid den berømte borger Claus Petersen og Jess Thürholm boede. Begge havde giftet sig ind i samme slægt og derfor fået disse huse. Men at udvikle Ebbe, Hans og Jenses videre slægtskabsforgreninger anser jeg for tidsspilde.

Jeg kommer nu til min salig fars forældre. Jens Schmidt havde

adskillige børn. Nogle bosatte sig i deres fødeby, Flensborg, andre i Haderslev. Men foruden dem var der de to sønner Nicolaus og Jacob, min farfar.

Nicolaus Jensen var først katolsk præst, men bekendte sig til evangeliets nye lys og blev præst i Højst¹⁰ i Slogsherred tæt ved Tønder og fik med sin hustru Marine børnene 1) Jens, som ægtede Anna, Peter Dehns datter i Hostrup. .¹¹, 2) Jacob, som blev far til den fine astronom Peter Fabricius og er f. t. præst i Varnæs, 3) Anne, blev gift med en glarmester, 4) Cathrina, som jeg har truffet hos Jacob, 5) Wibeke, flyttede til Flensborg, 6) Mette, som fik en skrædder Hans på landet. Så meget herom.

Jens og Wibekes anden søn Jacob Schmidt ægtede en Margarete fra samme egn. De fik følgende seks børn:

1) Hans Schmidt, født 1520. Hans kone hed Anne, og børnene var: a) Jacob, som i april 1579 i Flensborg fik hovedet hugget af på grund af et mord, b) Reuwart eller latinsk Richardus, gik 1567-68 sammen med mig i skole i Rendsborg, og da det ikke ret ville gå med hans studeringer, blev han organist i Bredsted, hvor han giftede sig, avlede børn og døde, c) Margarete, som fik en borger og skomager i Tønder Michel Landbuy, d) Marine, døde, e) Carsten, døde, f) Petrus, præst i Broager, g) Johan, er død, h) Jacob, lever, i) Anne, fik Jes Thürholm til mand, forældrene er døde. Døtrene skal ernære sig ved at kniple. Har jeg taget fejl i noget af det foregående, og vil man vide nøjere, kan man let få oplysninger om de endnu levende. Dette var Jacob og Margrethe Schmidts ældste søn og dennes arvinger.

Den anden søn hed Jacob Schmidt, født 1521 (eller 1520), og gift med Marine Jannick Heichsens datter i året 1555. Følgende børn: a) Datteren Marine, født 1557 tirsdag efter Exaudi. Faddere var bedstefaderen Jannick Heichsen, farbroderen Hans Schmidt, Fru Marine Negelsens, Cathrine Jürgens, jomfru Marie Mattsdatter. Disse kommer alle i jeres mors genealogi, såfremt jeg får den med. Marine døde i Rendsborg 1566 den 27. okt., en søndag, af en brystsygdom. Hun begravedes i kirkens søndre kapel tirsdag den 29. Sammesteds begravedes også min far 1569 lørdag efter Trinitatis. b) en søn Jacobus [erindringerens forfatter].

3) Cathrine, gift med en smed Jürgen Mülsing, flere børn: a)

Cathrin, som ægtede førnævnte Claus Petersen og fik 8-10 børn, b) Jacob, som bor i faderens hus og hvis hustru Cathrine er Jens Ousens¹² datter. Af dette ægteskabs sønner og døtre kan nævnes en søn, som en tid var hos mig, og en datter, der blev gift med præsten i Aventoft, c) Anne, der fik en borger Niss Cristensen eller Sülverstete, d) Margarete, som i 1582 ægtede min morbroder Heicke, ingen børn. Hun fik senere en anden mand. Jeg tror: ingen børn, e) Jens, død i Danmark.

4) Anne, Iver Schmidts kone, Matthis Lafrensens bror, mange børn.

5) Jens.

6) Marine. Begge døde.

Om min mors slægt har jeg erfaret fra hende og andre: hendes bedstefar (for at gå længere tilbage kunne vel lade sig gøre, men blev temmelig vidtløftigt) var en borgmester i Tønder Olde Ditmer.¹³ Hans kone hed Marine, og begge var de af meget fornem slægt i Tønder. De havde adskillige børn, hvoraf jeg skal nævne nogle samt deres børn.

Borgmester Olde Ditmers ældste søn var hr. Lafrens Ditmer, præst i Hellevad i Aabenraa amt.¹⁴ Denne havde børnene: a) Barbara, gift med Broder Hansen; de boede i Tønder og havde et fint hus med gård. Hendes mor, Barbara Brors, har jeg kendt godt ligesom hendes børn Paul Brodersen, Hans Brodersen, Lafrens Brodersen, Matthis Brodersen, Mette Brodersen, Marine Brodersen . . .¹⁵ Hendes far døde i min ungdom, b) Marine. Hun fik til mand Peter Leck, en købmand. De fik en datter Marine, gift med Nis Martensen. En af deres døtre, Anne, døde — såvidt jeg ved — ugift. Desuden Mette, blev gift ved Løgumkloster. Deres søn Lafrens giftede sig også. Han var en rask fyr; jeg ved ikke, hvad der blev af ham. c) Mette. Hun blev efter faderens død i Hellevad præstegård som efterfølgeren Johannes Nicolais hustru og mor til Nicolai kaldt Heldvaderus og vel 8 andre børn, d) Christianus. Han var først degn i Læk, giftede sig med degnens datter og kom senere til Nykirke i Horsbøl herred, hvor han i nogle år var min slægtning Petrus Jannicksens kapellan. Derfra befordredes han til præst i Aventoft og er død for et par år siden. Hans efterfølger er Jacob Jørgen Mülsing, kantor i Tønder, e)

Laurentius, af hvem man kan finde adskillige skrivelser og øvelser blandt mine papirer. Han var i Lüneburg, da jeg 1567 kom dertil. Han havde lyst til at studere, men var i sin ungdom noget sen, hvorfor han ofte fik hjælp hos mig. Fra Lüneburg rejste han til Wittenberg og blev senere kapellan hos den meget flittige og berømte præst Johannes Pistorius i Tetenbøl. Derpå blev han præst i Løjt eller Lucht, det fornemste præstekald i Aabenraa amt, og der er han død. f) Negels, som ikke blev gammel.

Olde og Marine Ditmers anden søn hed Negels, hvis børn var Claus, Jürgen, Niels, Peter og Sissel, som omkom under den store ildebrand.¹⁶ Hendes brødre døde ugift. Desuden var der en datter Marine, som blev gift med Jannich eller Johan Heichsen, rådmænd i Tønder. Hun er født 1509 og holdt bryllup 1533, fjorten dage før den store stormflod ved Allehelgen. Samme år døde kong Frederik. Marine Jannich Heichsens døde under pesten 1549, 40 år gammel. Hun var min bedstemor. I ægteskabet var følgende børn:

1) min mor Marine, født — som hun plejede at sige — i det nærmeste år efter den store flod, altså 1533. Blev 1555 gift med Jacob Schmidt og fik børnene Marine og mig.

2) Claus Jannichsen eller Heichsen. Han tog til Sverige, hvor han også nok er død, hvilket opklaredes ved skiftet efter min bedstefars død.

3) Heicke,¹⁷ der som før omtalt ægtede min fars søsters datter og døde 1539 torsdag før pinse. Samme år døde også min svoger Henning Petersen omkring Mikkelsdag og Elisabeth Jürgens, min første kone Agnetes mor.

4) Hr. Peter, præst i Nykirke. Hans kone var Cathrine Popp Lützens datter. De havde mindst 7 børn, deriblandt præsten i Nykirke Ludolphus Petri, som var sin fars umiddelbare efterfølger.

5) Sissel, født 1542. 1566 gift med Henning Petersen. Børn: a) Marine, gift med herredsfogeden i Kær herred, b) Jacob, præst på Föer, c) Peter, d) Jens, e) Claus, f) Elisabeth, g) Johan, h) Carsten, boede i Tønder.

6) Carsten, som fulgte sin bror Claus til Sverige og ikke er vendt hjem derfra.

7) Anna. Hendes mand var Mattis Werckmeister. Børn: A) Negels Werckmeister, rådmand i Tønder, født 1534. Hans kone var Marine, datter af den berømte borgmester Carsten Andersen. Mange børn: a) Anna, b) Agnes, c) Hinrich, rådmand, fik en kone fra egnen omkring Hamburg, d) Dorothea, gift med Willem Nissen, e) Hans, nu borgmester i Tønder, f) Cathrin, g) Maria, h) Matthis, i) Margarete, j) Carsten, k) Ingeborch. B) Marine. Hendes mand var borgmester Hans Petersen. Børn: Anne og Peter, som studerede sammen med mig i Lüneburg og Helmstedt, Ellin, Elisabeth, Ingeborch, Mathis. C) Jacob Werckmeister, gift med Mattis Hansens datter. Mange børn, bl. a. Mattis Werckmeister. D) Peter Werckmeister. Hans hustru var Margarete, Ellin Frantzes datter. Børn: Anne og Matthis. E) Hans, var skriver, død i Danmark.

Borgmester Olde Ditmers 3. søn hed Jürgen Ditmer. Han boede, hvor i min tid Jürgen Hodtfilter og Hans Petersen, skomager, boede. Var først kun hjemme og døde, som man siger, da han fik det. Da de købte huset, delte de det i to stavne. Ditmers kone hed Marine; de fik ingen børn.

Den 4. søn, Hans Ditmer, blev også borgmester i Tønder. Børn: 1) Matthis, også borgmester, havde døtrene Ingeborch, gift med Rickert Petersen, og Cathrin, gift med Jacob Werckmeister. 2) Marine, som ægtede 2 borgmestre, først Johan Ketelsen, derefter Negels Holdensen. 3) Cathrin, der blev gift med Jacob von der Wetering i Flensborg.

Olde Ditmers 5. barn hed Barbara, som blev mor til Peter Matsen, den berømte købmand i Tønder. Deres børn: a) Marine, gift med Jens Henningsen, ingen børn. b) Matthis, gift med Agathe Willems, Heinrich Wilhelmsens brors kone. Hendes søn af første ægteskab var Johannes Wilhelmi, præst i Eppendorff ved Hamburg. c) Margarete, gift med Laurentius Thomæus, tidl. rektor, nu organist i Tønder. d) Hans, døde tidlig. e) Barbara, gift med Lambert thom Hamer. De gerådede i armod. e) Lafrens, en god og from mand, omkom på havet mellem Tønder og Sild.

Olde Ditmers 6. barn var hans datter Inge med børnene: 1) Margarete, gift med Jacob Goldschmidt. 2) Barbara, gift med Peter Iversen. Deres søn, Iver, skriver i Løgumkloster, fik Agathe

Beyersdatter. Cathrin fik en møller. Moderen Barbara ægtede anden gang en mand ved navn Nann Bosen.

Af foranstående fremgår først min fars slægt på fædrenes side, dernæst min mors slægt på hendes fars og bedstefars side.¹⁹ Jeg har dermed intet sagt om min fars slægt på mødrenes side, heller ikke meget om min fars meget vidtløftige familie, som er meget udstrakt i by og på land. Endvidere har jeg intet fortalt om min mors fars familie, som er talrig i Horsbøl herred og omegn. Endelig har jeg flere steder måttet udelade mange personer i denne genealogi, for at dette værk ikke skal blive for omfangsrigt.

III. Barndomsminder.

Af omtalte forældre er jeg efter Guds råd og vilje født til denne verden i byen Lille eller Lütken Tundern. Ved siden af ligger en flække eller kirkeby ved navn grossen Tønder, på dansk Møgel-tønder, uden tvivl fra det græske megalé.

Navnene viser, at min hjemby¹⁹ i gammel tid har været mindre end den nuværende landsby og siden hen er anlagt ved vandet. Tønder, som måske er anlagt ved vandet efter denne landsby, lå ikke ubekvem for handel og bryghus og er så blevet udvidet, ligesom Husum har udviklet sig fra Milsted. Og man ser, at store byer bliver små eller mindre, og at omvendt også små og nyopdukkede vokser og bliver større.

Man bør lægge mærke til, at der i hele hertugdømmet Slesvig, ellers også kaldt Süder Jutland, ikke findes nogen anden by med lybsk ret end Tønder. Sædvanlig udgår appellationen til de fire byer Rendsborg, Kiel, Itzehoe og Oldesloe, om jeg husker ret.²⁰

Af nævnte forældre, som sagt, og i nævnte by er jeg ved Guds nådige forsyn født til denne verden i året 1560 tirsdag efter Pauli omvendelse eller før Kyndelmisse, den 30. januar²¹ om morgenen mellem 4 og 5. Om nogen vil spøge hermed, [egentlig står der »Lichtmess«] under jeg ham den fornøjelse.

På den tid måtte mændene ikke opholde sig i et hus, hvor konen var i barnsnød. Da det nu kom så vidt med min mor, var min far gået hen til min bedstefar, Jannick Heichsens hus for at sove der om natten. Og da det trak noget ud med fødslen, skyndte ved midnatstid min mors stedmor, Jannick Heichsens anden kone,

sig hjem (ved Flensborgvej) for at hente noget eller i andet ærinde. Da hun nu kommer ind i det værelse, hvor min far sov, vågnede han og spurgte, hvordan det stod til med mor, om hun havde født en søn til verden? Da hun svarede, at det endnu ikke var overstået, sagde han: »måske har hun ikke fået en søn endnu, men så skal hun snart føde en sådan, for det har jeg tydeligt set i søvne.« Således skete det da også ikke længe efter.

Den følgende søndag, den 6. februar, blev jeg ved den hellige dåb indpodet i min forløser Kristus, og var mine faddere efter tidens skik følgende syv: Detlef von Ahlefeldt, dengang indehaver af Møgeltønder slot og arvelig besidder af Kluvensieck, død 1572; Hinrich Nissen, far til Claus Hinrichsen og brødre, borgmester i Tønder, død o. Bartholomæi 1562; Lafrens Nissen den ældre, rådmænd og far til den yngre Lafrens, død 1561; Jürgen Mølsing, gift med min fars søster, død 1576; Inge, senator Lafrens Richelsens hustru, død 1577; Ingeborch, min mors ovennævnte stedmor; Anna Lassens, senator Las Nissens hustru; og Cathrin Lafrens søster, også forlængst død.

Da jeg blev døbt, var der en meget streng kulde, så da de mandlige og kvindelige faddere bragte mig hjem fra kirken og ville overgive mig til min mor, var jeg så stiv af kulde, at min mor troede, jeg var død, og sagde, at man hellere skulle have ladet mig blive der med det samme. Men da man havde viklet mig ud og varmet mig ved ilden, kom jeg til mig selv igen.

Samme år 1560 druknede henved 42 personer på Sild og gik der mange evere under med mand og mus ved Rømø og på Süderseit.²² Søndag Oculi døde mellem 10 og 11 fru Mette von Ahlefeldt, min ovennævnte fadders hustru, og liget blev onsdagen derefter transporteret fra Møgeltønder til Klipleve og der stedt til hvile om torsdagen med stor pragt. Den 18. juni, tirsdag efter Viti, om formiddagen faldt der i selve Tønder by og kun her en vældig hagl, så stor som et hønseæg, og slog mange ruder i husene itu.

I året 1561, da jeg var et år gammel, kom en from præst, hr. Andreas Michelsen, dengang kapellan i Tønder og senere præst i Burkal, til at bo i mine forældres hus. Mine forældre levede nemlig i god forståelse med præsterne og præsterne med dem. En

dag, da jeg sad på mors skød og fik min pasning, går præsten hen til mig og rører ved mit hoved! Han opdager nu, at mit baghoved var meget større end mit forhoved, og udbryder: »Et sådant hoved har jeg aldrig set før; der skal nok sidde et lyst hoved bag.«

Samme år begyndte man i maj måned at opmåle, optegne og registrere hele landet i Ditmarsken ved landmålere fra Tønder, Ejdersted og Nordstrand. Det samme gjorde man derefter om efteråret på strækningen fra Brunsbüttel indtil den del mod nord, som man havde opmålt det meste af om foråret forinden. Det år udbrød også krigen mellem Danmarks krone og Sverige. Elfsborg blev erobret, og vestlandets bønder måtte sværge Danmarks krone lydighed.

Omkring påske blev jeg vænnet fra, og noget senere kom jeg i livsfare. Engang jeg befandt mig bag mine forældres stald og have ved Møllestrømmen, og tyendet netop var beskæftiget med andre ting, var jeg nær druknet. Medens jeg lidt senere på børnevis løb omkring, havde nær en stærk okse eller tyr med sine horn skadet mig på liv eller førlighed. Men den almægtiges uudsigelige godhed frelste og bevarede mig en stund endnu.

Allerede 1564 begyndte jeg at lære noget, især kirkesalmer, som jeg flittigt øvede mig i sammen med min søster. Sammen med hende kunne jeg i mange lange timer sidde nede under bordet og synge eller lege. Når forældrene ikke var hjemme, og vi skulle spise, og min søster ikke huskede bordbønnen, da skal jeg altid have sagt: »Vi skal da først bede«, og der fortælles, at jeg trods min spæde barndom allerede dengang havde et hurtigt nemme og en god hukommelse.

Anno 1565 skete det, mens min far, som var iblandt de af de 3 landsherrer, kong Frederik den anden, hertug Hans den ældre og hertug Adolf udnævnte landmålere, var i færd med at opmåle og beskrive Ditmarsken,²⁹ at amtsskriveren og toldereren i Rendsborg, Blasius Röhr, afgik ved døden, og de tre herrer udnævnte og beskikkede min far til efterfølger, en tjeneste, som han beholdt indtil sin død i 1569.

Far rejste fra Tønder til Rendsborg omkring Helligtrekonger. Ved fastelavn bragte min mor mig samt alskens husgeråd ned til ham, rejste så selv tilbage til Tønder og lod mig mod min vilje

— jeg ville hellere være rejst med hende — blive hos min far, men han hævdede: »Jeg må have drengen hos mig for at slå tiden ihjel«.

Man må smile, når man tænker på, hvorledes man lod mig blive tilbage: mor havde haft sit herberge i Elsabe Landtwehrs hus. Hendes vogn kører frem foran min fars hus, man taler venlige ord til mig om, at jeg nok skulle komme til at rejse med hende, og sender mig hen i Elsabes hus for at hente noget, som min mor skulle have glemt.

Det var uden tvivl aftalt spil. Jeg kunne ikke et eneste ord tysk og stod der og forlangte i fuld alvor, hvad jeg havde fået pålagt at hente. De lod, som om de ikke forstod mig. I mellemtiden kørte mor ud ad byens port og efterlod mig i en tilstand af sorg og længsel. Først ved påsketid kom mor igen medbringende flere sager.

I 1566 kom også min søster, som i mellemtiden havde gjort videre fremskridt i sin kristendom, til Rendsborg, men hun døde her den 27. oktober om morgenen klokken 7 slet og begravedes 29. okt., som ovenfor omtalt.

På samme tid begyndte min far at undervise mig hjemme i aritmetik, hvori jeg efter min alder fik lagt et temmelig solidt grundlag, og dette har gavnet mig hele mit liv, særlig ved gennemgangen af kirkeregnskaberne.

Jeg kom også i skole i 1567: ved påsketid bragtes jeg hen til privat undervisning i daværende rektor Hardwig Spletes hus, og det følgende år bragte han mig hen i skolen til de andre drenge. Da min søster lå dødssyg, og der også herskede smitsom sygdom i naboskabet, tiggede mine forældre, især min mor, med bøjede knæ den almægtige Gud om at måtte beholde mig som deres eneste søn og lovede at anvende alt, hvad Gud måtte forunde dem af timeligt gods, på mig, for at jeg ved hans nåde måtte udvikle mig til en mand, som kunne tjene kirken og skolen.

I 1567 bestræbte jeg mig for at lære endnu mere, bl. a. at synge, så at jeg ved Guds hjælp blev lige så dygtig som de andre, selv de store drenge. Grammatik lærte jeg efter Lucas Lossius' lille bog, som vi kaldte »Quam artem«. Min lærer var som nævnt Hardwig Splete, senere præst i Campen [Hohn] og Lunden i Ditmarsken,

hvor min søn Jacob blev hans efterfølger. Hjemme underviste min far mig også i skrivning og regning, for — såvidt jeg husker — han kunne ikke latin.

Sådan henrandt mit liv også i 1568. Jeg stod også i et godt forhold til underlærerne, som godt kunne lide mig, og jeg holdt mig flittig til dem af lyst til at studere.

1569 i pinseugen tog min far på en tjeneste- og forretningsrejse til Tønder og tilbragte pinsen der, men ville ikke lade sig opholde længere, fordi han var bekymret for mig, som havde været utilpas ved afskeden. Henning Petersen prøvede på at holde ham tilbage, men han ville ikke blive. »Kære svoger«, sagde han, »jeg må hjem og se efter min drengs befindende«.

Far rejste hjem i den følgende uge. I Oversø blev han syg, og da han om fredagen kom til udkanten af Rendsborg, mødte han en kone, som han kendte. Han spurgte hende, hvordan det stod til i hans hjem. Hun opfattede ikke helt, hvad han sagde, og troede, at han spurgte til en bekendts datter, som lige var død. Svaret hørte min far ikke klart i sin svaghedstilstand og råbte forfærdet: »Hvad, er min søn Jacob død?« Konen gik forvirret sin vej og lod min far svæve i denne vildfarelse. Straks han kom hjem, lagde han sig til sengs, og da han mærkede, at han havde feber, lod han sig årelade. Men han blev ikke rask og begærede sakramentet. Hans uklarhed tog til, han ville ikke tro, at han var hjemme, og onsdag efter trinitatis døde han om aftenen mellem 7 og 8. Om lørdagen begravedes han i kirkens søndre kapel.

Lad mig ikke forbigå, at det var i samme år omkring påske, at hr. Andreas Thomæ rejste til Rostock, han som i 1570 blev kapellan i Tønder, kun 21 år gammel; for han var født 1550 omkring Andreasdag.

Da min far var død 1570, blev min mor ved toldembedet, hvilket en enke aldrig før havde fået lov til, og hun fik ægteskabs-tilbud fra mænd som husfogeden i Rendsborg, Jochim Møller, den nye amtsskriver Christoffer Kühne, far til præsten i Gettorf, og Jochim Cöster, som udnævntes til tolder efter far. Men Gud regerede hendes hjerte til at give afslag, og både i spøg og alvor plejede hun at sige, at hun havde gjort det for min skyld.

På den tid dyrkede jeg mere og mere sangen foruden, hvad jeg

ellers kunne lære. Der holdtes næppe et bryllup eller andet gilde, uden at jeg skulle underholde, og jeg var stolt af at blive rost derfor. For provsten, andenpræsten, lærerne og rådsherrerne skulle jeg bringe indbydelserne ud og blev således med mine ti år af og til en lille gøgler. Aldrig var jeg i ro, hverken dag eller nat, lærte vers og afskrev musikstykker. Min mor holdt mig strengt, hun hørte efter, hvad tjenestefolkene fortalte af sandt og usandt, og ofte måtte jeg undgælde for misforståelser og ondskab.

1571 flyttede vi, da min mor ikke ville indgå nyt ægteskab, tilbage til Tønder og ankom der aftenen før Kristi himmelfartsdag. Min mor havde da i to år forvaltet toldembedet efter min fars død. Da jeg efter tilbagekomsten til Tønder kom med i koret, hilste provsten, som stod for altret og forrettede gudstjenesten, mig venligt og bød mig samt min mor velkommen.

Dengang jeg kom til Rendsborg, kunne jeg ikke tale et eneste tysk ord, undtagen bønner og salmer. Da jeg nu kom tilbage til Tønder, kunne jeg ikke et eneste dansk ord, har heller aldrig siden lært ordentlig dansk igen, så de kaldte mig »den tyske Jacob«, og senere drev mine landsmænd på universiteterne løjer med mig ved at få mig til at tale dansk. For jeg radbrækkede det ynkeligt, indtil jeg endelig 1581-82 måtte lægge mig efter dansk prædiken, som jeg måtte regne med at komme til at holde, hvilket da også skete i 1586.

Da vi kom til Tønder, boede vi først hos Henning Petersen, idet vort hus var udlejet. Her hændte et og andet, men pax! Også her fandtes mange gode mænd, som gerne ville have giftet sig med min mor, bl. a. Carsten Ketelsen, en fornem borger, Lafrens Richelsen, rådmand, Jacob Vit, købmand, som nok havde prøvet lykken i Frankrig og Nederlandene, Peter Matzen, rådmand, alle bosiddende i Tønder, samt Thomas Bosen, herredsfoged i Daler, far til præsten Anders.

Jeg kom altså i skole kort efter pinse. Her lærte vi foruden katekismus Chytræi Epitomon, Gramm. Philippi og Syntaxis Olim eller Philippi Syntaxis Grammatik og Lossius' udtog med andet godt, lavede vers, så det havde en art.

I året 1572 flyttede vi endelig ind i vort eget hus. Jeg brugte flittigt pennen,²⁴ sad og skrev prædikenen også i den hårdeste

vinterkulde, når alle kammeraterne var ude, latin, tysk og dansk, så meget jeg kunne nå. Jeg havde overmåde mange skrivehefter, som jeg for størstedelen har brændt. Forsøgte mig også i bogbinderhåndværket og indbandt mine hefter, så jeg ikke behøvede at låne hos andre.

Blandt mine lærere var andenpræsten hr. Andreas, som underviste to timer daglig i skolen, og Conrad Holman, senere præst ved St. Johannis på Føhr. Sidstnævntes løn var det ofte mig, som tjente. Når han havde soldet, så var jeg skolemester, lod deklilere, konjugere og repetere og skrev ved enhver, som efter min visdom lavede en fejl, en strudsfjer, altså en kridtstreg på tavlen, ud for hans navn. Bagefter kom så læreren glad og fornøjet og efterså regnskabet.

I 1573 kom jeg i en ikke ringe livsfare. Ved fastelavn blev en fornem adelsmand i naboskabet begravet, nemlig Erich Lange, far til den berømte Erich Lange, arvelig besidder af Solwich, som nu tilhører min herre [hertugen]. Til denne begravelse opbødes 12 par af os skoledrenge med mig som den første. Vi fik et sort klæde hængt over os som sørgekappe, den blev trukket over vort hoved og syet sammen under hagen. Da vi skulle afsted, kom jeg under hestene, som uden tvivl ville have trådt mig ihjel, såfremt ikke den kære Gud ved sine engle havde standset hestenes fødder og bjerget mig. Provsten hr. Jürgen [Petraeus] holdt prædikenen, hvori han priste den afdøde meget og nævnte, at det meget havde bidraget til hans endeligt, at han havde fået dårlige efterretninger fra Paris, hvor hans søn opholdt sig og skulle være blevet uddrevet under urolighederne, men han havde ved Guds nåde kunnet skjule sig mellem husene og afløbene.

IV. Min ungdom.

Samme år kom jeg til Flensborg, og det gik således til. Min mor havde ikke tænkt sig at sende mig bort de første 3-4 år, da jeg var ung, sart og svagelig, eftersom jeg fra lille af ofte havde været syg. Men hvad sker? En af mine skolekammerater, Peter, en søn af herredsfoged Hans Nissen fra Hajstrup i Slogsherred, og bror til den senere herredsfoged Nis Hansen, var 1572 blevet

sendt på Flensborg latinskole. Samme efterår deltog han i et bryllup, vistnok Carsten Johansens med vor provsts ældste datter Anne, og sammen med Peter var Laurentius Oventus, som dengang også gik i skole i Flensborg. Jeg skønnede ved at tale med Peter, som tidligere havde siddet under mig, at han havde lært mere i Flensborg end jeg; for vi talte alle tre sammen.

Kort og godt, jeg blev ved med at tigge min mor, så at hun tilsidst gav sit samtykke, hvorefter jeg den følgende påske skulle udstyres derhen, hvilket også skete.

Jeg må her ikke fortie den store Guds store godhed. Min mors formue var dengang skrumpet temmelig ind. Hun havde ganske vist sit eget hus i arv efter sin far, som det fremgår af skiftet. Nogle penge fik hun også efter sin bedstefar, men flytningen til Rendsborg og tilbage slugte ikke så lidt. Min far havde efterladt min mor, hvilket jeg fortæller mine børn, ikke for at forklejne min far, men for at berømme Guds underfulde regering, en gældsforpligtelse, som hun først erfarede efter hans død. Skyldsbeviserne findes måske endnu. Gagen i Rendsborg var 100 fl. , altså intet at rutte med.

In summa: så snart min mor havde sendt mig bort, gav Gud på underfuld måde sin velsignelse og det nødvendige, lidt efter lidt mere, end jeg begærede. Adskilligt kan jeg ikke tænke på uden at græde.

Altså jeg kom til Flensborg til påske 1573, da jeg gik i mit fjortende år. Først indlogerede min mor mig hos en gudfrygtig enke Anna, som havde været gift med Namen Brodersen. Hos hende boede jeg fra påske til Sankt Hansdag. Jeg betalte 12 sk. om ugen for mad og drikke. Min mor sendte hende også smør som betaling. Her var jeg ikke rigtig tilfreds. Ganske vist fik jeg alt, hvad jeg skulle have, men middagsmaden blev lavet så upræcist, at jeg til tider kom for sent til skole, især til sangtimerne kl. 12. Det hverken behagede lærerne eller var mig gavnligt. Derfor besluttede mor og jeg, at jeg skulle bo et eller andet sted på egen kost ligesom andre drenge.

Nu boede der i Flensborg en munk ved navn broder Ludolphus Naaman.²⁵ Han var beslægtet både med mig og afdøde Junge Naamans, hvis enke jeg boede hos. Eftersom han nu boede alene

med dem, som lavede hans mad, i et stort hus med mange rum, fik jeg en brændende lyst til at få min stue der i huset, navnlig da der i forvejen boede to sønner af præsten i Oversø, Andreas og Trochillus Thomesen. De fik deres kost hjemmefra, og en sådan ordning huede mig vel.

Jeg havde den glæde, at munken optog mig i sit hus og tilbød mig en stue eller to, tre — så mange jeg ville have. Min hele kost fik jeg sendt fra min mor. Det, som var rådt, kogte munkens folk for mig, og de gav mig også grøntsager mod betaling. Gryn sendte mor derimod selv samt saltet og røget flæsk, smør, ost og alskens lækre sager, så jeg spiste og drak, hvad jeg var vant til, og købte desforuden fersk mad. Således førte jeg et behageligt levned, gjorde mig al mulig flid med læsningen, og mine lærere var godt tilfredse med mig. Rektor var mag. Thomas Schattenberg. De andre lærere var Jacobus Werenbergius fra Hamburg, som efterfulgtes af mag. Johannes Segerus. Cantor var Peter Jacobsen, der senere blev byskriver i Tønder, morbror til pastor Laurentius i Nørrebrarup; derefter Henricus Johannis, senere præst ved St. Johannes og St. Nikolai i Flensborg. Jacobus Callonii, en præstesøn fra Lüneburg. Laurentius, der senere blev lærer i Husum. Og endelig Hermannus.

Som sagt var lærerne temmelig fornøjede med mig. Schattenberg fremhævede ofte min gode begavelse, og når undervisningen gik i stå, sagde han: »sig du det, Fabricius!« Conrector indtærskede os nærmest Melanchthons store latinske grammatik og gav os 8-10 sider for, som vi skulle kunne til punkt og prikke. Ellers fik vi hans hånd at føle. Jeg havde aldrig set den grammatik før; alligevel skulle jeg følge med de andre, som havde gennemgået den 4-6 gange. Men jeg har aldrig fået et slag af ham eller de andre lærere, undtagen en enkelt gang, hvor vi havde misforstået, hvad vi havde for i grammatik.

Munken gjorde meget væsen af mig og ville gerne bibringe mig sine anskuelser. Han talte med min mor om, at han helt ville sørge for mit underhold, og roste mig i andre folks nærværelse, f. eks. pastor Andreas Feddersens fra Rødenisse, som var far til pastor Andreasen i Kaleby. Eftersom han var en gammel mand, skulle jeg læse mange ting højt for ham fra biblen og hans andre bøger.

Til tider var vi enige, til andre tider stemte gemytterne ikke overens. Engang skulle jeg læse Jesu fortælling om de ti brudejomfruer højt for ham. Da spurgte han, hvad olien i lamperne betød? Jeg svarede: troen. »Du lyver!« fik jeg som tak. »Nej, ikke troen, men gode gerninger er olien«. Den slags ting hændte ofte.

Bl. a. har jeg lært virkelig at faste af ham, men også hvor strengt munkene tog fasten. I den tid, man kalder fasten, bar han sig således ad: når han var stået op, vandrede han som altid frem og tilbage på rundgangen, havde sit breviarium med og mumlede hele tiden, også når han skulle tale med arbejdsfolk om et eller andet, blev han ved med at bede, som også Luther fortæller om sin bøn. På slaget 8 tog han sig et ordentligt bæger malvasier med en kringle i, så varm, som han kunne tåle. Imens så han meget sur ud, ligesom hin munk, som drak god wermuth og sagde: hvor meget må vi ikke lide for vor frelse. Vi unge mennesker syntes, at det efter lugten at dømme vel ikke kunne smage så ilde, og da vi fik en lille smagsprøve, syntes vi, at den drik kunne vi godt have selv påskedag, endsige hver dag.

Nu blev der på den tid kun bagt kringler i fastelavnsugen. Men så lod munken købe så mange blaffertskringler,²⁶ at han havde 5 til hver dag, en hel kasse fuld. En spiste han om morgenen, fastede så fra 8 til 11. Så spiste han de lækreste torsk eller andre kogte fisk, som svømmede i smør, til to af sine kringler. Han havde en god appetit. Derefter fastede han til kl. 6 om aftenen, hvor han kun spiste 2 kringler efter at have ristet dem, såsom de efterhånden var blevet noget tørre. Hertil drak han til tider et krus godt øl, som han lod brygge stærkt. Dette varede sædvanligvis fra 6 til 8, hvorefter han fastede hele natten.

1574 kom jeg til Henricus Johannis, daværende cantor ved skolen. For da han mærkede, at jeg gerne ville lære noget og undgik letfærdige kammerater samt andet slet selskab, overtalte han mig til at bo sammen med ham og opvarte ham; så ville han forsøge at skaffe mig fribord hos en familie. Efter mors råd sagde jeg ja hertil og flyttede bort fra munken, som var imod det, og hen til cantoren. Som det var skik på den tid, havde læreren fribord forskellige steder i byen, hos borgmester Thomas Fincke, Elsebe Lange, Reinholdt zur Schmeden, Oluf Meckelnburg o. fl. Hos

samme udvirkede han, at jeg fik fribord på de samme dage, hvor han spiste der.

Det blev således ved et års tid. Jeg studerede flittigt, bl. a. poesi, så correctoren Johan Segerus var temmelig tilfreds med mine vers og foretrak Paul Sperlings og mine for alle de andres. Det følgende år foranledigede Johannis, hvem det faldt besværligt at spise forskellige steder og fik tilbudt fast bord hos Reinholdt zur Schmieden, at jeg også kom derhen mod at undervise hans søn Thomas. Samme år dannede disciplene et cantorey, som om sommeren sang foran borgernes huse. Jeg var også med deri og tjente i begyndelsen en del penge, 6-8 mark, som jeg købte bøger for. Mor lod det ske på min bøn.

1576 studerede jeg som før, men jeg fik mange fortrædeligheder med min elev, som aldrig gad bestille noget, hvor meget jeg end formanede ham dertil. Hver morgen, når han blev hørt og intet kunne, kaldte hans lærer mig ind i klassen og talte med mig derom. Jeg svarede, at det ikke var min skyld, og forklarede ham sagens sammenhæng.

Den 28. april s. a. døde min bedstefar Jannick Heichsen, og der opstod stor splid og retsproces mellem hans børn og svogre på den ene side og hans efterladte enke Ingeborch, med hvem han ikke havde fået børn, på den anden side. Dette uvæsen varede i lang tid, og der blev fra Tønder appelleret til de 4 byer og derfra til hertug Hans, som byen og amtet Tønder hørte under.

Imidlertid rejste de fleste disciple fra øverste klasse bort på den tid, idet Reinholdt zur Schmieden, Hans Kellinghausen og Harder Vake besluttede at sende deres sønner til Strassburg med Henricus Johannis som lærer og Paul Sperling som famulus. Jeg foretrak sammen med nogle kammerater på almindelig vis at flytte til Lüneburg, hvor skolen dengang havde et godt ry.

15. febr. 1577 var jeg hos mor for at tage afsked. Mens jeg overværede et boldspil, slap boldtræet ud af en af spillernes hånd og ramte mig på skinnebenene, så at jeg måtte under lægebehandling og blive hjemme indtil 13. marts. Mens jeg var i Tønder, var Thomas Fincke og de andre kammerater afrejst fra Flensborg. Først den 21. kunne jeg følge efter fra Flensborg. Det, jeg havde med, beløb sig kun til lidet over 10 rigsdaler. Den 22. marts —

fredag før Judica — kom jeg til Slesvig, hvor jeg beundrede kong Frederiks gravmæle og så domkirkens seværdigheder.

23. var jeg i Rendsborg, 24. i Neumünster, 25. i Okseburg, 26. i Hamburg. Her blev jeg nogle dage til fredag før palmesøndag, da jeg under stor livsfare sejlede over Elben. Mit første herberge i Lüneburg var hos en enke ved navn Patenschen, hvor mine landsmænd plejede at tage ind. Den påfølgende tirsdag — 2. april — tog jeg hen på skolen, hvor jeg sattes i secunda, som dengang var den øverste klasse.

Foran mig sad i min klasse alle elever med fuldskæg, nogle 40 år gamle, helbefarne, så jeg næsten generede mig som den grønskolling, jeg var. Jeg spurgte rektor, hvor jeg skulle bo, og han henviste mig til en pottemager Spies, for de bedste logis'er var allerede optagne. Jeg skulle betale 5 daler dér. I mellemtiden spurgte en garver min værtinde, om hun ikke kendte en god discipel, som søgte logis. Dette sted roste hun meget, især fordi manden havde gode forbindelser i de fornemme huse og nok skulle give mig en anbefaling efter nogen tids forløb. Jeg lod mig overtale, forlod pottemageren og flyttede den 19. april hen til garveren. Men hvad sker? Samme dag som jeg lod min tønde bringe derhen, sendte cantoren Prætorius, som havde hørt om mig, at jeg forstod mig noget på musik, bud efter mig, og da jeg kom til ham efter spisetid, tilbød han mig fribord hos en fornem borger Heinrich von der Mühlen.

Jeg tog imod tilbudet, men garveren ville ikke slippe mig og skrev til M., som svarede kraftigt igen, hvorved han blev endnu mere forbitret på mig. Jeg tog den 20. april en sæk med en del småting og gik hen til Prætorius, hvor jeg blev til den 22. Så tog jeg hen til Heinrich von der Mühlen. Men jeg måtte undvære min tønde og andre sager indtil Mikkelsdag, da mange af de ældste disciple forlod Lüneburg, og jeg kom i prima som nummer 8.

Den første kirke i Lüneburg, som jeg tyede til, var St. Lambert, hvor Paulus Callonius var præst, og til hvem jeg havde et brev fra hans søn Jacob. Den første salme, jeg hørte der, var »Mit Fried und Freud«, den første prædiken handlede om Lazarus opvækkelse fra de døde.

Den 18. april var jeg sammen med nogle andre på saltværket,

den såkaldte Sülze. Straks man kommer ind, går man ned ad en trappe til saltkildens pumpe. Her står 5-6 personer, som nat og dag pumper det saltholdige vand eller saltlagen op i to stenkummer. Fra disse kummer løber saltlagen videre ud i en stor rende, hvorfra den igen fordeler sig til adskillige andre render, som hver ledes ud i de forskellige saltmesteres huse, hvor saltet udkoges. Derpå fordeles saltlagen og ledes til det sted, hvor panderne er, og hvor man omdanner væsken til salt.

Er man færdig dermed, og trænger man til mere saltlage, så lukker enhver for sig op, så der kan løbe saltlage ind. Den, som ikke behøver mere, lukker af, så lagen løber forbi og videre. I hver afdeling findes fire pander af bly, der er muret op temmelig højt fra jorden. Nu hældes saltlagen i panderne, og der fyres op under dem, til den koger.

Hvert sted er der tre personer, men der skulle egentlig være 50. Een koger, een vejer, een passer på. Om natten er der altid een, som passer på, for man koger dag og nat, en anden passer på om dagen, den tredie, eftersom det behøves, om dagen eller om natten. Når saltet er temmelig udkogt, lægges det på en særlig plads, hvor det kan tørre og dryppe af. Hver morgen bliver det afhentet og hældt ud i saltjunkerens saltrum, indtil det sælges, afvejet i »Wispeln« [ca. 10 hl] eller tønder.

Samme år 1577 omkring pinse begyndte pesten at grassere i Lüneburg. Den begyndte i Schmalefeldts hus ikke langt fra mit logis. Der døde en karl og en pige, så kom der en overtroisk kvinde, måske en heks, til værtinden og lovede at skaffe råd. Først forlangte hun en teglsten, den kastede hun på jorden, så at den gik i 4 stykker. Så krævede hun 4 skillinger af værtinden for at lægge 1 skilling på hvert stykke sten og bære de 4 stykker ud i de 4 bydele i Lüneburg, kaldet »Wasser, Sandt, Marckt og Salt«, og siden efter skulle der ikke ske mere i hendes hus.

Der indtrådte virkelig en stilstand med pesten, indtil den igen brød ud 5.-7. juni. I Calandshof tog den langsomt til, så der døde 7-8 personer om dagen. Nu blev også skolen lidt efter lidt tom. 16.-17. juni var kun 25-30 tilbage af skolens 200 elever. De tilbageblevne gik den 23. juni alle til alters, og så rejste alle de udenbys bort. Den 26. juni talte man om 20 døde, og det fortæltes,

at der i pesthuset — »die brede Wische« —, som særlig var bestemt for fattigfolk, og hvortil der var udtaget kvinder for at passe de syge, var bleven kvalt nogle af de sidste med forsæt.

Endelig besluttede min vært at bringe sig selv, sine børn og mig i sikkerhed i Soltau, i ugen efter trinitatis eller 5.-13. juli. Jeg har i mine »chartis« fortalt om ceremonierne i Soltau kirke, om prædiken, altergang, dåb o. a. Præsten hed Bartholdus Poppe eller Poppæus, Joachim Wilken var organist, degn, skolemester og barber. I mine papirer findes også beretning om klædedragt, politiforordning og amtspersoner.

Hen imod mortensdag samme år blev det lidt mildere med pesten i Lüneburg; vi kom tilbage, og 14. november var skolen atter nogenlunde fuld. Rektor begyndte at undervise; han dikterede intet, men deklamerede om og om igen, og alt hvad han sagde, det nedskrev jeg med liv og lyst, og senere skrev jeg det rent, hvilket kostede mange nattetimer, så min vært blev ærgerlig, da han fik det at vide, og forbød mig det. I vintermånederne så man en vældig komet; denne har jeg omtalt i mine bodsprædikener 1619.

I 1578, da spliden mellem Jannick Heichsens arvinger og hans anden kone, hans indbragte børns stedmor, var til ende, ønskede mor, at jeg kom til Tønder til boets deling. Jeg rejste da den 17. september med en kammerat fra Lüneburg til Tønder. Undervejs mødte vi en »Bossman«, som skulle til Flensborg, en dumdristig fyr. Alligevel var vi glade for hans selskab, som bevirkede, at vi kom hurtigt frem: den ene dags morgen forlod vi Hamburg til fods, nåede næste dags aften Sorck og den tredie dag Flensborg. Men han havde nær med sin dumdristighed bragt os i livsfare. Den 12. oktober var vi i Lüneburg igen sammen med Johannes Paludanus, Peters bror. 7. december sås en anden stjerne.

1579 opfordrede superintendenten mig til at overtage en stilling hos en fornem patricier Frantz Düsterhove, som boede på bjerget. Denne havde hidtil som huslærer for sine sønner Hieronymus og Frantz haft Henning Florinus fra Wilster, en fin og beskeden lærer. Ved sidstes afrejse anmodede junkeren superintendenten om at skaffe ham en ny pålidelig lærer, og tanken

faldt da på mig, og junkeren fæstede mig kort før påske, i en kirkesal ved St. Nikolaj.

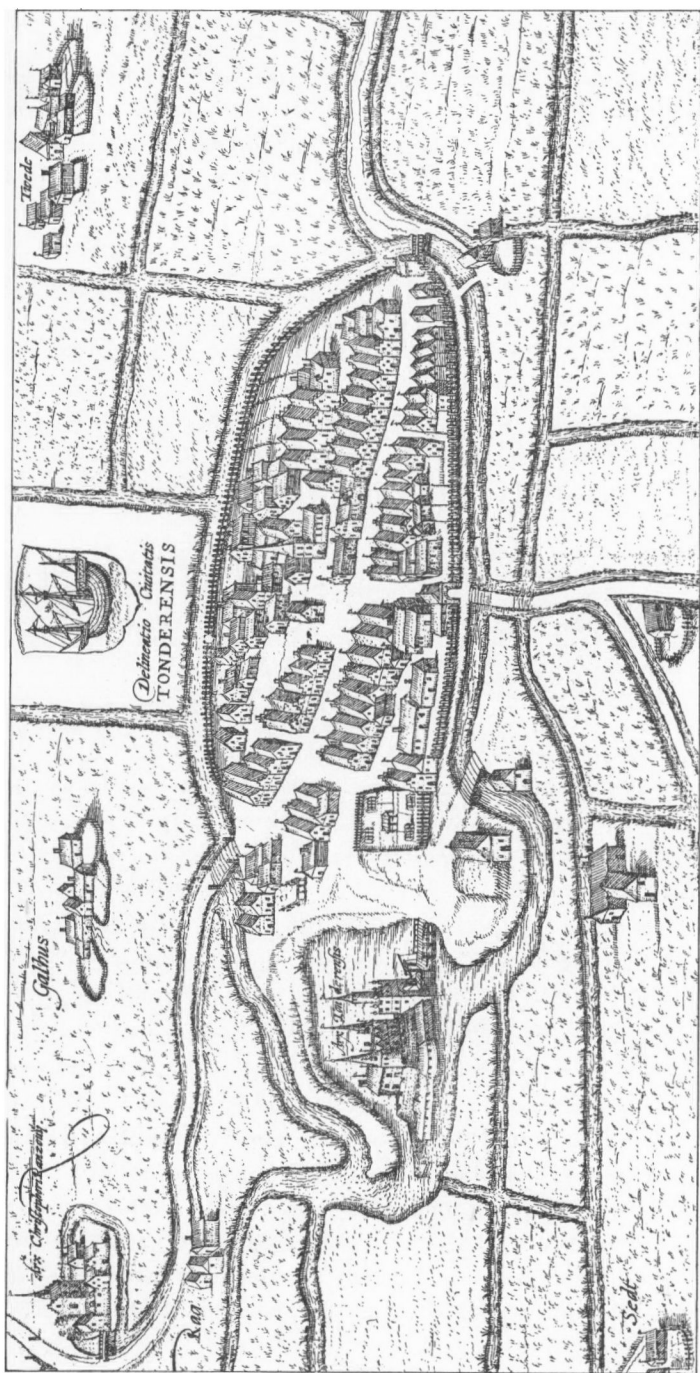
Imidlertid pådrog jeg mig derved en så stor uvilje hos min vært Heinrich von der Mühlen, at jeg nærmest måtte stjæle mine egne sager bort fra huset og midt under påskegudstjenesten lade dem bringe hen til junkeren. Men hvor mange nye besværligheder, der opstod under min tjeneste hos saltjunkeren, det ved Gud: alt gik godt med junkeren og hans kone, men børnene blev opdraget meget mildt, ja, i høj grad forkælet. Herom har jeg også en beretning blandt mine papirer.

Medens jeg opholdt mig i junkerens hus, blev jeg temmelig syg og brugte forskellige husmidler. Da jeg nogle dage havde været fraværende fra skolen, spurgte den gamle Lossius i en af sine timer, hvor jeg var? Henricus fra Buxtehude svarede: »Han ligger syg«. Så udbrød Lossius: »Å, er han syg, den gode dreng? Bed flittigt for ham! Han er en god dreng« o. s. v.

1580 bad jeg junkeren om min afsked, men han ville ikke give mig den, for jeg havde kun været hos ham i et år, og nu havde drengene vænnet sig til mig. Jeg kendte deres vaner og de mine, derfor burde jeg ikke gå. Men da jeg holdt fast ved min beslutning og sagde, at det var min mors bestemte ønske, og at hun håbede at få nogen glæde af mig i sin alderdom, gav drengenes forældre deres samtykke, men bad mig tage drengene med mig et halvt år eller længere.

Jeg gjorde gældende, at dette ikke kunne lade sig arrangere hjemme, og at det var bedst, at drengene blev hos deres forældre og i deres skole. Jeg foreslog dem Gerhard Ouw fra Flensborg som præceptor. Ham antog de så, og han passede sit arbejde sådan, at min flid og mit gode navn ikke forringedes derved.

Efter St. Hans forlod jeg Lüneburg sammen med tre kammerater: Johannes Generanus, Johannes Sager, lægesøn fra Dresden, og Petrus Johannis, borgmestersøn fra Tønder. Vi rejste til Helmstedt (se kalenderen 1580 juli), Wittenberg og Magdeburg, derfra med skib til Lüneburg (30. juli). Den 1. august vandrede jeg med Johannes Generanus til Lybæk (3. aug.), Kiel (9. aug.), hvor vi oplevede et mellem spil med to kvinder, som jeg andetsteds har fortalt om; vi var i virkelig fare, men vi ville ikke indvilge i synd

Plan over Tønder fra 1588. Efter stik i Braunius og Hogenbergs „Städtebuch“.

Når Sæd, Gallehus og Tved i modsætning til Møgeltonderhus, det nuværende Schackenborg, er fejlagtig placeret, skyldes dette antagelig pladshensyn.

og skam, og Gud bevarede os. Derfra kom vi over Egernførde, Slesvig og Flensborg den 13. august til Tønder, rejste til Åbenrå (16. aug.) og Hellevad (17. aug.) og kom den 20. tilbage til Tønder, hvor Johannes Generanus blev hos mig indtil foråret 1581 for at læse og snakke med mig.

Det år begyndte jeg at øve mig i at prædike; jeg gik nu i mit 21. år. Min første prædiken holdt jeg over den gældbundne tjener 22. søndag efter trinitatis i Nykirke, hvor jeg prædikede igen 13. og 27. nov. (1. søndag i advent) efter min slægtning, pastor Peter Jannicksens ønske. Den følgende søndag vovede jeg endog at prædike i en bymenighed, nemlig ved eftermiddagstjenesten i Tønder kirke over »Vogt eder, at eders hjerter ikke besværes«.

Hvad der ellers tildrog sig i den tid, jeg var hjemme, kunne jeg fylde en hel bog med at beskrive. Fra alle hjørner og kanter ville folk have mig til at forlove mig eller at overtage en eller anden stilling. Derfor blev jeg ofte trukket på gæsteri, mod min mors vilje. Men Gud hjalp mig nådigt, så jeg uhindret kunne holde min kurs. Iøvrigt plejede man, da det at prædike gik så temmelig let for mig, at sige, at jeg nu vel havde lært så meget, at jeg ikke mere behøvede at rejse udenlands og smide penge ud.

Ved mag. Bernhardus Vegetius' flytning til Hamburg fik jeg tilbud om at blive rektor i Tønder. Men Gud bevarede mig for at slå mig til tåls med det ringere. Jeg begyndte i december i 5 prædikener at forklare Esajas 9. Dengang skete det, når jeg om natten sov i pisselen, hvor jeg studerede om dagen, studerede mine bøger om natten, næsten flittigere end jeg om dagen, og lyde, som om blade blev vendt, hørte ikke op, selv da jeg skiftede soveværelse. Johannes Generanus prædikede første gang hellig 3 kongers fest i Nykirke.

1580 udbrød der en epidemi, også i vor by Tønder. Om søndagen gik vi sammen med den kristelige menighed flittigt i kirke, og snart mærkede vi ikke længer til nogen sygdom. Men en aften, som vi sidder og passiarer med min mor, hører vi klokken 9, at der lyder en banken forskellige steder i nabolaget. Da min mor åbner vinduet, opdager vi, at det er byfogeden. Mor spørger, hvad den banken klokken 9 om aftenen skal betyde? Han svarer, at

han skal tilsige forskellige personer at møde på slottet for at våge. Thi hertug Johan var afgået ved en brat død, af difteritis.

Det blev vi meget bestyrtede over at høre og gik bedrøvede udenfor. Om morgenen kunne vi ikke rejse os fra sengen, og det samme var tilfældet rundt om i byen, så at de, som om torsdagen skulle omkring for at byde til bryllup, opdagede, at der ikke fandtes et eneste hus, hvor der ikke lå adskillige syge.

V. På universitet (1581-86).

Først på året 1581 begyndte jeg så småt at forberede mig til at studere ved et universitet. Nu havde jeg allerede i Lüneburg af forskellige grunde fået særlig interesse for Ramus' filosofi. Alt hvad der ikke smagte af det ramistiske system passede mig ikke. Det kom deraf, at mine lærere — hvilket jeg nævner uden at ville forklejne dem — ikke grundigt nok gjorde brug af hjælpedisciplinerne, hvilket ofte opirrede min daværende kollegiefælle Gerhard ab Hellen, en patricier fra Oldenburg, og mig så stærkt, at vi mange gange græd derover sammen. Det fører for vidt at tale mere derom.

Vi fik nogen vejledning i den ramistiske filosofi af en westfalsk docent, men da jeg begyndte at forstå nogle af tingene, gjorde jeg ham det så hedt, at han ikke kom til os oftere. Jeg begyndte så at studere Ramus' skrifter og blev klogere på mange ting. Jeg lærte ved hjælp af Ramus ret at forstå Aristoteles og Philippus [Melanchthon], hvilket jeg den dag i dag har glæde af.

Nævnte Gerhard og jeg blev nu — ved at opdage, at alle bøgerne, som var trykte i Marburg, stemte overens med Ramus' metode, hvilket også førte til, at vi flittigt var på jagt efter dem, — helt besluttede på at tage på Marburg universitet. Jeg overlod derfor, da jeg om sommeren tog til Lüneburg, Gerhard en temmelig portion bøger, som han det følgende forår skulle tage med til Marburg, pr. skib ad Weseren.

Men det skulle ikke blive Marburg. Gud forhindrede det. Mor ville ikke give sit samtykke, vennerne fremhævede, at det var calvinistisk, andre kom med andre indvendinger. Jeg måtte give mig og sendte bud til Gerhard om at sende mine ting tilbage, idet

jeg gav ham en forklaring. Han blev enig med mig, og vi bestemte os nu for Helmstedt, og jeg kan ikke se andet, end at Gud har været med i den sag, eftersom jeg har Helmstedt meget at takke for.

Mens jeg forberedte mig til at afgå til universitetet, prædikede jeg flere gange i Nykirke under min morbrors fraværelse, mesede også, dog med provstens vidende, for altret, alt hvad der hørte til gudstjenesten, undtagen det som hører til allergangen.

Pastor Andreas Thomæ prøvede igen i sit eget og provstens navn at formå mig til at søge ansættelse ved Tønder latinskole. Men det var ikke Guds vilje. I januar udbrød der en ildebrand ikke langt fra mors hus hos Fedder Iversen, hvor beboerne var fraværende, og hvor der kunne være opstået en stor ulykke.

Imidlertid fik provsten befaling om, at alle præster straks skulle indfinde sig ved den fyrstelige [hertug Hans den ældres] ligbegængelse i Haderslev. På samme tid kom der nogle kirkeældste fra Ubjerg sogn for i hele menighedens navn at bede mig om at blive deres præst. De sagde, de havde talt med amtmanden derom, og han havde givet sin indvilgelse. 5. februar holdt magister Bernhard Vaget bryllup med Sissel eller Cæcilie, som var en datter af Hans Andersen fra Åbenrå og også af vor familie. Jeg blev også indbudt. Da brudgommen trådte ind i brudens hus, ledsagedes han af provsten hr. Jørgen, hr. Andreas, Nis Hansen fra Hajsstrup, to fremmede, hr. Peter fra Kolstrup og Jasper Petersen, rådmænd.

Som nu tiden for den fyrstelige begravelse var inde, kom provsten til mig på kirkegården og opfordrede mig til sammen med hr. Andersen at rejse til begravelsen. Men jeg undskyldte mig dengang med min forestående rejse. Bagefter rejste jeg alligevel derhen sammen med præsterne Peter, min slægtning, Andreas Feddersen i Rødenæs, Nicolaus Petri i Emmelsbøl og Boetius Petri i Horsbøl. Rejsen og oplevelserne er beskrevet på forskellige blade samt alt, hvad jeg lagde mærke til ved den fyrstelige ligbegængelse. Vi rejste hjemmefra torsdag den 9. februar før søndag Invocavit og kom om aftenen til Hellevad. Den 10. eller fredag nåede vi Haderslev. Den 11. blev liget ført bort i procession: natten over var det i Rise, søndag morgen førtes det fra

Rise til Flensborg, det var den 12. februar, søndag Invocavit. Mandag den 13. nåedes Slesvig, og den 14. var begravelsen.

Efter begravelsen indbød pastor Johan Jonsen i Calebuy os til sit hus, hvor der passerede allehånde. Onsdag den 15. fortaltes, at Hieronymus Oelgardt²⁸ så at sige var bleven taget til fange ved Helligbæk efter kongens befaling. Vi var hjemme igen den 16. Jeg prædikede 26. febr. ud fra lidelseshistorien om disciplenes flugt, da den trofaste frelser ikke ville lade sig anfægte.

Om dr. Oelgardt fortaltes, da vi kom hjem, at hr. Peder Gyldenstjerne efter kgl. befaling havde udvalgt 12 ryttere til at fange ham. Disse fulgte ham til Helligbæk, og da de kom på kongeligt område [Flensborg amt], overmandede de ham. Jørgen Beyer, der sad på den følgende vogn, steg med hans tilladelse op i hans indtil Flensborg. Her måtte dr. Oelgardt med op på slottet. Han var dr. juris og beskyldtes for at have anstiftet ufred mellem herrerne [kongen og hertugen].

Ved den tid var jeg syg, og provsten og pastor Andreas rådede mig til at konsultere en belgier fra Harlem, Arend Jacobsen, vise ham min urin, *salvia venia* [med forlov]. Arend, som sendte mig et medikament fra Husum, ansås af mange for at være en erfaren læge. Samuel Meyer nævner ham med ære i sin »Panurgia«. Samtidig modtog jeg nogle af dr. Paulus von Eitzens skrivelser til landgreve Wilhelm af Hessen angående konkordieformlen.

I februar 1581 fandt delingen sted mellem kongen og hertugen af Gottorp. Kongen opholdt sig i Kolding, hertug Adolf i Åbenrå. Deres råder samledes hver morgen kl. 8 på rådhuset i Haderslev og blev der til kl. 3 om eftermiddagen og afsendte så en ridende post, der skulle overbringe deres beretning til deres respektive landsherre. Hver morgen kl. 8 var posten tilbage. Landsherrerne havde hver især forordnet bededage, for at freden og enigheden kunne bevares. Se mine excerpter. — I Tønder plejede man på Lætare søndag at formane alle åbenlyse syndere til bod og bedring, for at man ifølge kirkeordinansen kunne sætte de ubodfærdige i band 14 dage senere.

13. marts 1581 begav jeg mig ud på min rejse. Et stykke vej ledsagedes jeg af pastor Andreas, Henning Petersen, Heick Jannichsen og min svoger Claus Petersen. Min rejserute har jeg be-

skrevet andensteds. Den 14. afventede jeg Johannes Generanus' ankomst i Flensborg og hørte pastor Johan Cruse prædike over Matthæus 16, 9. Samme dag rejste vi til Helligbæk og kom om onsdagen til Slesvig, men da man der holdt særlig bededag om onsdagen og fredagen fra 10 til 12, nåede vi allerede samme dag kl. 2 Rendsborg.

Her berettede man om en sørgelig tildragelse, som havde fundet sted kort forinden. Ved latinskolen var ansat en lærer ved navn Hieronymus Brambardt, hvis far var tjener til hest. Han angrebes af en alvorlig sygdom, som var udbrudt, og som også provst Volquart og pastor Simon led af.

Der var så mange syge, at præsterne ikke kunne nå at besøge dem. Derfor bad man nævnte Hieronymus, da han ikke var uden evner i så henseende, at besøge de syge og prædike, når det blev nødvendigt; dermed kunne han forbedre sin lønning. Men han vægrede sig aldeles bestemt og svarede, at han ville og kunne ikke prædike. Ja, man sagde endog, at han havde udtalt, at han ville blive djævelens, hvis han gav sig af dermed. Da man ingen vegne kunne komme med ham, lod rådet i Rendsborg sig forlyde med, at man så måtte se at få en anden i hans sted. En onsdag skulle han give møde for at afgive et endeligt svar.

Han kom ikke, og pastor Simon sendte en dreng hen efter ham. Han havde da låset sin dør af og tilstoppet alle huller, som man eventuelt kunne se igennem. Drengen sendtes anden gang hen efter ham og fortalte nu, at han syntes, han havde set ham ligge på sengen og havde hørt ham sige med sagte stemme: jeg kommer. Endelig, da han alligevel ikke kom, brød man døren op med magt. Da fandt man ham siddende i sengen, hængt med en strikke til en bjælke og med et sværd stukket ind i sit hjerte, død ved egen hånd.

Da han skulle begraves, gik mange fromme koner i forbøn for ham om, at han som kirkelig person og på grund af sin ulastelige vandel måtte få en ærlig begravelse. Præsterne henvendte sig til rådet, og dette trådte sammen på rådhuset. Nu mødte ca. 60 kvinder, også jomfruer, op med to advokater og førte et vel-talende og kraftigt sprog. Rådet gav til svar, at de kunne have fået deres bøn opfyldt, såfremt den døde ikke havde haft strik-

ken om halsen, og skarpretterens kone skal have sagt, at den, som havde løst strikken, burde have overladt dette til skarpretteren, hvis sag det var. Sluttelig løste skarpretteren strikken, og den døde begravedes hemmeligt om natten i et hjørne på kirkegårdens sydside, stedet har jeg set med mine egne øjne. Denne begivenhed fik jeg bl. a. fortalt af min senere hustru Agnetes bedstemor Vibeke Nielsen, pastor Johan Meyers efterladte enke. Man kan stadig finde spor efter begravelsen.

Af andre monumenter ses i Rendsborg kirke 4 begravelser i koret, bl. a. nord for altret pastor Johan Meyers epitaphium, 3 adelige foran altret: Hans Rantzau, Claus R.'s søn, Marquard Rønno, Ejler R.'s søn, og Otto Sehested, søn af Benedict S. til Kluvensieck.

Den 20. marts rejste jeg til Bramstedt og Holsteborg [?] sammen med Laurentius fra Ditmarsken, Simon Widensis, senere dansk præst i Flensborg, og Peter fra Tønder. Næste dag nåede vi Lüneburg og logerede hos en borger, som vi kendte, Marten Pöleman, hvor vi vækkede Laurentius Thomæ, som var der, op af søvnen. 23. marts forlod vi Lüneburg og kom over Brunsvig til Königslutter. Vi bad om at blive vækket tidligt, da vi ville årle afsted, »for vi havde dagen i forvejen fra Brunsvig sendt vore penge til Helmstedt« (men i virkeligheden havde vi dem på kroppen, indsyet i bæltet).

I Helmstedt tog vi ind hos en akademisk enke, hvor vi fik kost for 16 meinsiske groschen, det er 1½ meinsiske mark. Enken fortalte os, at hun i 32 år ikke havde set nogen student ædru, et udtryk for den herskende studentermoral! 31. [!] april indskreves vore navne i studenterprotokollen under rektor Oven, og vi besørgede nødvendige ærinder. De helmstedtske professorer var økonomisk vel aflagte på grund af fyrstens honoraria eller gnadengelt, meget dr. Chemnitius' fortjeneste. Heshusius havde 600 daler og 200 daler gnadengelt i 12 år, dr. Daniel Hoffmann 300 daler, Basilius 50 daler — resten fik han af byen — dr. Johannes Olearius 150 daler, dr. Bonholdt 500 daler, dr. Horst 250 daler, dr. Bökel 350 daler, dr. Nonwaldt 100 daler, magister Oven 300 daler, oratoren Smidenstet 250 daler, magister Pegelius 200 daler og Menzius 88 rigsdaler . . .²⁹

Omkring påske 1583 tog jeg tilbage til min fødeby (in patriam) og tilbragte en del af foråret der. I efteråret 1584 rejste jeg til Rostock for at studere videre der. I september 1585 tog jeg magistergraden som den første blandt flere uden stor vanskelighed . . .³⁰

VI. Dansk præst i Tønder (1586-89).

I foråret 1586 kaldte min fødeby mig hjem fra Rostock for at få mig til kapellan. Kaldsbrevet er dateret den 16. marts. Jeg svarede delvis den 25. marts. Som følge deraf ordineredes jeg den 5. maj i Slesvig af dr. Paul von Eitzen efter en kort eksamen. »Til dit land, din slægt og din gamle mor«, hed det. Angående min lønning er under rådets eller byens segl.

18. april rejste jeg fra Rostock til Lybæk, hvortil jeg kom den 19. Derfra rejste jeg den 23. og så Flensborg den 25. henimod kl. 11. Den 28. ankom jeg til Tønder og modtoges meget velvilligt.

Sidst på året opfordrede menigheden ved St. Marie — eller som man fra gammel tid siger Vor Frue — i Flensborg mig ved kirkeældste til at blive kapellan der. Men amtmand Johan von der Wisch og superintendent dr. Paul von Eitzen ville ikke tilstede det af hensyn til hans fyrstelige nåde, hertug Friedrich, og forbød mig at inklade mig nogetsteds uden hertugens vidende og indvilgelse »Hertugen havde også i sine lande brug for folk og også mulighed for at underholde dem der«. Hvorpå min lønning blev i nogen måde forbedret i 1587.

1. september udkom hertug Adolfs befaling og forordning for Stapelholm om trolovelse, dåbsgilde, bryllup, gilder, fastelavn, pinsegilde og tinglysning. (Weissbuch i kvarto efter kirkeordningen, se år 1599).

I mit 28. år friede jeg i 1587 til min nu salige Agnete.³¹ Vor trolovelse fandt sted Exaudi søndag den 28. maj, og 18. søndag efter trinitatis den 15. oktober holdt vi bryllup. Den 21. februar hertug Friedrichs befaling til Paul von Eitzen og Johannes Pistorius om generalvisitation.

Nævnte år omgikkes hertugens råder, i særdeleshed stilleren [amtmanden i Ejdersted] Caspar Hoyer, med tanken om at reformere latinskolen i Husum og indrette den til en slags pæda-

*Tønder kirkes indre, i det væsentlige uændret fra Jacob Fabricius' tid.
Foto: A. Gabs.*

gogium for hele marskeggen. Med løfte om en god løn skulle jeg så være rektor, således som det fremgår af provst Johannes

Pistorius' indtrængende og vidtløftige skrivelse og mit svar derpå, dels i mine papirer, dels i Pistorius' brevsamling, hvori der findes mange breve, som er nyttige at læse for den, som vil lære tilstandene på den tid at kende.

Samme efterår var hertug Philip, hans svigermor og datter i Åbenrå sammen med nogle udsendinge fra landgreven. Derhen blev jeg ufornødet om lørdagen anmodet om at komme for den følgende søndag at holde prædikenen. Jeg udlagde da evangeliet »ingen kan tjene to herrer«.

24. juni 1588 fødtes i Tønder min ældste søn Jacob et kvarter før 12, og da han var meget svag, blev han straks døbt hjemme og den følgende søndag fremstillet i kirken. Hans faddere var: magister Peter Hegelund, dompræst, lektor og præst i Ribe, senere superintendent, der var gift med Agnetes søster Margarete. Desuden hr. Andreas Thomæ, præst og provst i Tønder, som også havde forrettet dåben, Elisabeth, Agnetes tvillingsøster, og hr. Petrus Joannis eller Jannichius, min morbror, præst i Nykirke i Widing eller Horsbøl herred. Endelig fru Hose von der Wisch, amtmand Johan v. d. Wisch' ægtehustru, og min mor Marine. Der var ganske vist adskillige, som ønskede, at drengen skulle hedde Georgius. Men det blev der ikke noget af, hvorfor sure og uvenlige miner ikke udeblev. Men min mor og jeg tav stille og gjorde, som os tyktes ret.

Da jeg onsdag før 3. søndag i advent efter prædikenen kom hjem fra kirke, stod der udenfor døren et bud, som overrakte mig en skrivelse, dateret 7. december, fra hertug Philip, hvorefter jeg anmodedes om at indfinde mig på Gottorp for den følgende søndag at holde prædikenen. Indlagt i skrivelserne fandtes en udtalelse fra superintendent Paul von Eitzen angående min person.

Da min mor hørte dette, rev hun sin hue af og kastede den hen på bordet, idet hun udbrød: »Nå, er det derfor, jeg har opdraget en søn, for at han skal tilbringe sit liv ved hoffet!« Jeg var jo nødt til at tage derhen, men ankom først til Slesvig lørdag formiddag på grund af den forskrækkelig dårlige vej. Næste dag kørte jeg til Gottorp med dr. Paul. Det er bemærkelsesværdigt, at jeg den dag første gang kom til at benytte det meisnisk sprog [højtysk], hvad jeg dog dengang ikke havde skænket den ringe-

ste tanke. Rådet i Tønder havde opsat et godt vidnesbyrd om mig og en underdanig skrivelse til hertug Philip.

Til hofpræst på Gottorp havde først stalleren gennem daværende kansler dr. Hieronymus Schultz foreslået præsten i Tetenbøl, Johannes Pistorius. Men samme havde undskyldt sig med, at han allerede var over 61 år, og foreslået mig, som han stærkt anbefalede. Hans brev af 23. oktober sendtes til Paul von Eitzen, og man udbad sig hans betænkning. Denne lød på, at han »med god samvittighed overfor Gud kunne give mig det sandfærdige vidnesbyrd, at jeg var en meget vellærd mand og en god theolog med en ren og sund lære og levede et oprigtigt gudfrygtigt og et ordentligt kristeligt liv.« Se brev af 6. december. Rådet i Tønder skrev 21. december angående mig til hertugen.

VII. Ansat ved hoffet på Gottorp 1589 og afskediget 1610.

Min bestalling er dateret Gottorp 14. januar 1589, og jeg modtog den den samme dag af hertug Philip selv, som også udstedte et rejsepas for mig, hvori kongelige og fyrstelige embedsmænd opfordredes til at befordre mig til vogns. Hertugen gav mig også den 4. september en instruction angående kirkernes visitation og mine gebyrer derfor. Sammen med en afskrift af min bestalling modtog jeg en kopi af Antonius Cautius' bestalling til underretning. Tilføjelse: Denne bestalling, hvori jeg aflagde eden efter ordinansen og befaledes at rette mig derefter, har jeg ved Guds nåde på det flittigste efterlevet.

Om sproget: Tønder, derfra 1565 til Rendsborg, talte jeg godt dansk. I Rendsborg glemte jeg næsten alt mit dansk, kom igen til Tønder, kunne nu intet dansk, blev drillet derfor af drengene. I Tønder kunne jeg dansk endnu 1591, men mere tysk. Gudstjenestens sprog højtysk. Alle forordninger var på tysk, mest neder-tysk, og dansk, i Tønder og Åbenrå amter. Hvorledes jeg i min første gottorpske prædiken kom til det højtyske? Efter dr. Paul von Eitzens ordre af hensyn til højere sæder. Sad på salen — før dér holdtes prædikenen, fordi kirken ikke var færdig — sammen med rektoren. Jeg stod ved bordet ved vindeltrappen, ad hvilken man kommer op til hertugens sal og gemak, og havde min salig fars nedertyske nye testamente liggende foran mig. Da kom dr.

Tonsor hen til mig og spurgte, hvad jeg ville prædike? Jeg svarede: evangeliet. Han spurgte så igen: i hvilket sprog? På højtysk? Jeg sagde, at jeg helst ville rette mig efter superintendenten. »Ja«, sagde han, »det kan I gøre, som I kan og vil. Forøvrigt hører herskaberne helst højtysk«. Så prædikede jeg på højtysk — ikke uden vanskeligheder.

Indskud: Her giver jeg en kort beretning angående studenterpengene og delvis ang. consistorialbøderne fra Tønder amt. Studenterpengene blev fra begyndelsen sendt til det Hansborgske Cantorey, men kom efter hertug Hans' død til Gottorp, hvor de anvendtes til kostpenge for cantorerne og studenterne. Herom findes forskellige oplysninger i mine gottorpske sager. Senere, da ordningen med cantorerne ved hoffet afskaffedes og der ansattes »andre« musikere, blev der ydet mig »soldtgeldt« i stedet for det beneficium ecclesiasticum, som der var stillet mig i udsigt i min bestalling, hvilket ligger på sin plads.

Med consistorialbøderne forholder det sig således, at den ene eller den anden part ofte idømmes bøder, hvilket sedler og fortegnelser udviser. Disse bøder bevilgede hertug Johann Adolph mig til trykning af Exercitiones Theologicorum [theol. afhandlinger], således som fortegnelsen over indtægt og udgift samt hertugens forordninger desangående foreligger i original.

Samme år 1589 fødtes i Slesvig min næstældste, nu afdøde søn Philip mandag efter trinitatis, 26. maj. Blev døbt søndagen derpå, 1. juni. Fadderne: 1. min nådige fyrste og hr. hertug Philip, repræsenteret ved Christoff Hünicke, en from og oprigtig junker. 2. Dr. Paul von Eitzen. 3. Hr. Berndt Soltouw, domherre i Slesvig, fyrstelig holstensk secretarius og cammermeister. 4. Joachim Dragun, rådmand. 5. Elisabeth, Agnetes mor. 6. Sissel, min mors søster. 7. Anna, Carsten Johansens hustru, Agnetes søster.

Den 11. maj 1590 blev min tredie søn Georg født i Slesvig ved ottetiden om morgenen. Jeg var på den tid i Flensborg, hvor højvigtige anliggender blev forhandlede. Han blev døbt den 24. maj. Fadderne: 1. Mag. Samuel Meiger, præst i Nortorff. 2. Agnetes morbror. 3. Hr. Johan Culman, domherre og secretarius. 4. Henning Petersen. 5. Ingeborch Heidtmans. 6. Elisabeth, hr. Andreas' hustru.

Samme efterår kaldte den kære Gud hertug Philip bort fra denne verden. Jeg husker, det var 18. søndag efter trinitatis.

Da hertugen var begravet, ville jeg den følgende søndag holde en ligprædiken på Gottorp, hvor der opholdt sig fyrstelige udsendinge. Men lørdag aften grebes jeg af en mærkelig svimmelhed, så jeg straks måtte gå til sengs og sende bud efter dr. Finckius, som gav mig et middel. Nøden tvang mig til at sende ilbud til dr. Paul med bøn om, at han overtog prædikenen for mig. Opholdt mig en tid i mit hjem.

Efter hertug Philips død var enkehertuginde Christine ikke utilbøjelig til at ansætte mig som hendes hofpræst i Kiel. Hun lod bl. a. forespørge hos mig, om jeg ville træde i den nye hertugs tjeneste. Herpå svarede jeg ja, hvis da ellers Gud og hertugen ville det. Johannes Culman var mellemmand.

11. januar 1591 lod hertug Johan Adolph mig give skriftlig besked om at komme til Kiel og udstede en ny bestalling samt yde mig et pengetillæg til min gamle ansættelse og det, skønt — som kansleren Hieronymus Schultz fortalte mig i hertugens og Caspar Hoyers nærværelse — ingen embedsmand endnu havde fået den mindste pennings tillæg. Selve bestallingen var helt enslydende med den gamle og lød bl. a. på, at jeg rent og uforfalsket skulle prædike og foredrage hans fyrstelige nåde det hellige og ene saliggørende Guds ord såvel i loven som evangeliet efter og af den Augsburgske Confession og i overensstemmelse med den ed, som jeg i hans by Slesvig havde aflagt for superintendenten ved min præstelige ordination, desuden angive og straffe hver synd og vildfarende og vildførende lære frit, offentligt, uhindret og uden skade. Desuden pålagdes det mig at købe og følge Paul v. Eitzens postil.

Samme år fik jeg tilskrevet den af hertugens gårde i Slesvig, hvor jeg nu bor. Hertugen havde nemlig lovet mig fri bolig. Nu kendte jeg ved min første ansættelse på hertug Philips tid slet intet til denne gård, men i de samme dage i 1591 ansatte hertugen dr. Thomas Finck som fyrstlig livmedicus og gav ham, ved Caspar Hoyers formidling, denne gård. Da nu dr. Finck i 1591 blev kaldet til København — han rejste den 14. april dertil —, fik jeg den istedetfor tilligemed en have beliggende udenfor byen, som her-

tugen havde købt af Gebhard Goldstein som Elsebe Cörpers arving og betalt ifølge skrivelse af 21. maj 1591. Om denne have har jeg aldrig kunnet få nogetsomhelst at vide. Jeg forhørte mig så længe om den, og den ene henviste mig til den anden, at jeg tilsidst underdanigst meldte det til hertugen. Men jeg ved den dag idag ikke, hvad det er for en have, og hvem der bruger den.

29. marts 1592 fødtes onsdag i påsken min fjerde søn Johannus Adolphus, og den 12. april blev han døbt. Fadderne var: 1. Hertug Johann Adolph, ærkebiskop og biskop i Bremen og Lybæk. 2. Enkehertuginde. 3. Heinrich Blume, gottorpsk råd og amtmand. 4. Dr. Paul Kupferschmidt, fyrstelig råd. 5. Dorothea Münden. Hertugen svarede mig nådigt med hånd og segl den 5. april fra Wörde og forordnede samtidig amtmand Heinrich Blume til onsdag efter Misericordia Domini, den 12. april, at holde barnet over dåben. Se brevene.

1593 gav hertugen mig forskellige mandata og specielle instructiones for at befordre Guds ære og kirkens vel ligesom angående generalvisitationen; fornyet 25. august 1595. Også angående ordinationen og specialvisitation i Strands kirker. Alle dokumenter findes endnu i original og kopi. Den første skrivelse ang. generalvisitationen er dateret 29. juni, den om ordinationen og visitation af Strands kirker, dels til mig (Weissbuch Fol. 19), dels til dr. Paul (Weissbuch Fol. 20), er dateret 28. januar. Det andet mandat ang. generalvisitationen er — noget ændret efter mit forslag — udstedt 4. december 1593.

Samme år forærede hertugen mig ved skrivelse af 12. april 300 rigsdaler, som landskriveren udbetalte mig på omslaget af de ejderstedske afgifter. Det var et honorar for den tjeneste, jeg havde ydet afdøde hertug Philip. Da der holdtes landret i Slesvig, boede råderne fra stiftet Bremen, kansler dr. Koch, dr. Heinemann, Hermannus von der Beke og hofmarskal Völlert von der Dake hos mig. Ved den lejlighed skaffede råderne mig af egen drift disse penge.

I 1594 var hertugen på udenlandsrejse. Ved hans tilbagekomst til stiftet Bremen fik jeg befaling om at begive mig dertil for at opvarte hertugen med prædiken. Jeg fik sammen med den ærkebiskoppelige skrivelse tillige sendt et pas. Begge er daterede 6.

august. Senere, i september, fik jeg tilladelse til at rejse tilbage til Slesvig. Både jeg og dr. Carnarius, fyrstel. holstensk hoflæge, fik et pas, dateret 13. september.

Jeg kom den 23. august over Elben ind i stiftet og prædikede dels på slottet i Verden, dels i kirken der under landdagen (se den store bog i folio!) Der satte jeg mig ind i en hel del sager og så allehånde (en beskrivelse findes i mappen med manuskripter).

I det år visiterede jeg kirker i Åbenrå amt — fra Slesvig 15. februar, tilbage 25. — og i Strand (i maj måned) samt øerne og Tønder.

1595 blev min instruks angående generalvisitationen fornyet, ligesom jeg fik befaling med hensyn til ægteskabssager. De forefindes alle. Instruksen er udformet noget udførligere og af forskellige grunde dateret Gottorp 25. august; den vedrørende ægteskabssager er dateret 6. juni.

Samme år forbedredes min gage noget: 1. januar bevilgedes mig 78 daler i kostpenge, og 2. marts fik jeg tillagt de penge, som hertugen havde beordret Tønder amt at yde til det gottorpske kantoris underhold.

1596 fik jeg en befaling angående kirkeregnskaberne og restanterne (dateret Gottorp 22. maj; forordningen er dateret 2. oktober). 17. juli fik jeg udstedt et general-vejpas for alle mine rejser. Da mit arbejde lidt efter lidt blev større, fik jeg 22. maj et gage-tillæg på 78 rigsdaler.

Nævnte år døde vicarius ved domkapitlet i Slesvig, provst Volquard Jonas. Hertugen anmodede da 30. april domkapitlet om fremfor andre at unde mig vikarieindtægterne. Men domkapitlet svarede, at vel var det rimeligt, at jeg fik disse vicaria, hvis de igen skulle overgå til en anden person, men det havde lang tid forinden besluttet, at disse penge skulle anvendes til forbedringen af skolelærernes lønninger, eftersom lærerne ofte havde klaget over deres alt for ringe indtægter. De håbede, at hertugen ikke ville have noget derimod, da den tidligere provst også havde været indforstået hermed. Skrivelsen er dateret 18. maj og underskrevet af dr. Paulus Eitzen den yngre.

Den 30. august var jeg sammen med min herre hertug Johan

Adolf i København til hans ægteskabelige bilager [bryllup] med kongens datter Augusta.

Da i 1597 til superintendent for amtet Peine i stiftet Hildesheim var valgt magister Jacobus Radichius, tidligere præst i Hohe Hameln, og denne blev præsenteret for hertugen for at stadfæstes i embedet, befalede hertugen mig at konferere med denne. Prædikenen skulle efter hertugens ønske holdes i Slesvig domkirke. Jeg skulle påhøre den og så referere for hertugen. Men jeg bad underdanigst hertugen dog selv høre ham på Gottorp. Ellers ville han føle sig tilsidesat, idet han jo dog i det håb og den tro var rejst den lange vej. Heri samtykkede hertugen.

2. søndag efter trinitatis holdt Radichius da sin prædiken. Bagefter, da hertugen talte med mig om hans person, og der blev truffet aftale vedrørende hans bestalling, lagde jeg indtrængende hertugen på sinde, at det var en aftale, at præsterne i nævnte amt, som jo dog stod under hans kirkehøjhed, også blev pålagt at forpligte sig på den i disse fyrstendømmer brugelige kirkeed for at befordre ensartetheden og forhindre alskens forvirring, som jo før dette havde fundet sted der. Dette syntes hertugen godt om, især da den nye superintendent på egne og sine embedsbrødres vegne erklærede sig indforstået hermed.

Jeg gjorde fortsat gældende, at det med dette formål for øje var højst nødvendigt, at en sådan edsformel blev underskrevet af hertugen, for at alle og enhver fik indtryk af, hvilken betydning man tillagde denne sag. Dette blev også bevilget.

Eftersom der var meget at bestille i kancelliet, lod jeg bemeldte formel afskrive to gange ved min [sekretær] Knud og bad hertugen underskrive begge eksemplarer, for at superintendenten fra Peine kunne få det ene med sig hjem, og jeg kunne beholde det andet her, idet hertugen i både min bestalling og min visitatsinstruks havde henvist dertil.

Johannes Culman [kammersekretæren] overgav søndag morgen hertugen skrivelserne til underskrift. Men hertugen erklærede: »Jeg må først læse dem igennem og se, hvad det er, jeg skriver under på«. Så tog han dem med i kirken og læste i dem før og efter prædikenen. Bagefter sagde han: »Ja, det er også min tro og bekendelse« og underskrev begge eksemplarer. Superintenden-

Dette. Die Leihung der Linsen ist
 ungefahr 150 Rth. Der selbigen Leih
 aufgab und groß gehalten so für die
 der reparieren und in alle Linsen.
 E. f. C. Befehl. Bin ich unternehmung
 Befolgen wolle. E. f. C. Sei.
 Sempel dorefften bestgehalten
 C'ornastler immer from und
 beuhalten in gottlicher from und
 scharf und nach dem Sei g' runden
 unternehmung empfunden.

E. f. C.

unternehmung der von
 am more des Linsen

Jacob Fabricius

Side af brev til hertugen med Jacob Fabricius' egenhændige underskrift.

ten var tilfreds med at få en kopi, underskrevet af mig. Jeg beholdt altså begge originaler. Det ene blev senere afkrævet mig, som vi vil få at se; det andet med hertugens underskrift og segl eksisterer muligvis endnu.

I dette 1597de år måtte jeg også udkæmpe en hård dyst med hensyn til kirkelanderierne på Nordstrand. Denne sag kom for retten, hvor jeg sammen med de fornemste i landet måtte forsvare os for hertugens og herrernes Rätegericht desangående. Disse akter med bilag findes indbundne i en bog. Dommen i Husum den 10. september lød på, at landerierne i henhold til billighed og afdøde hertug Hans' mandat af 1556 skulle vurderes som andre jorder. Dommens videre indhold findes i original i »Convolut«. Weissbuch 22. 23. Dat. 10. sept. Husum.

Samme år fik jeg tøndringen Johan Snells expectance på pastoratet i Milstete, dat. 20. marts. Men da han befordredes til Oldensworth, fik Georg Seckman takket være Heinrich von Buckwaldt pastoratet i Milstete. 29. juli 1598 udstedte hertugen en skrivelse, hvori der lovedes mig — i tilfælde af, at jeg ikke længer måtte gøre tjeneste ved hoffet — et af de to præsteembeder i Bünstorff eller Garding, hvilket af dem jeg monne foretrække. Pastor David Schumacher skulle kun beklæde embedet i B., indtil jeg ville overtage det, og skulle da uvægerlig gå af, mod at han skulle hjælpes til at komme i betragtning ved besættelsen af et andet, ledigt pastorat.

I september samme år anmodede hertug Johan Adolf kongelig majestæt om, at superintendentstillingen [for hele hertugdømmet Slesvig] måtte blive besat igen og betroes mig. Hertugen skrev desangående til kongens hofmester, tyske kansler og rigsrådet, og hertuginde skrev i egen person og med egen hånd til hans kgl. maj. og sendte også en skrivelse til rigsråderne om sagen. Budet fik da også et receptisse fra tyske cancelli. Men da man på den tid lå i forhandlinger om hele det slesvigske stifts ordning, forekom det nogle af vore folk, at man kunne anse en sådan henvendelse for en forhåndsafgørelse. I stedet for valgte hertugen da i året 1600 at overdrage og betro mig embedet som superintendent for hans egne kirker.

3. april 1598 kort efter middag blev min femte søn Ulricus født, og da han svævede i yderste livsfare, blev han straks døbt af Margarete, Hildebrand Emingias hustru, i nærværelse af Mette Schwaken, Ingeborch Berners, Wöbbeke Schumachers, præsternes og kapellanernes hustruer, landkansler von Eitzens hustru Gesche, Anna Struckman og Apollonia Wildhagen, som alle bevidner, at dåben var bleven rettelig udført, nemlig med dåbsordene »Jeg døber dig osv.« samt den sidste bøn, som bruges ved dåben. Den følgende palmesøndag den 9. april bragtes han til kirken. Fadderne var: 1. min nådige fyrstinde og frue, fru Augusta, som lod ham give navnet Ulrich. 2. Georg Sehestede, fyrstel. holstensk råd og amtmand i Perdoel. 3. Jonathan Gutsloff, dr. juris, fyrstel. råd og landkansler. 4. Dr. Nicolaus Junge, råd og kansler. 5. Dr. Matthias Carnarius, hoflæge. 6. Marina, Johan

Culmans hustru. 7. Gesche, dr. Paul von Eitzen den yngres hustru. Denne min kære søn tog den kære Gud under min fraværelse i Reinbeck til sig den 23. juli kl. 11 før midnat, død af børnekopper, begravet den 26. kl. 2 i domkirken.

(Tilføjet: Jan. 19. kongen og dronningen fra Haderslev til Bolderslev, 20. Flensborg, 21. Gottorp, 22. blev Friedrich døbt, 25. Flensborg, 26. Hansborg, 11. juni kronedes dronningen, 2. febr. den gamle dronning flytter til Kolding, 8. marts sendt brev til stalleren om at måle land op.)

I marts 1599 fik jeg ordre til at holde theologiske forelæsninger og øvelser.³³ Som respondent skulle jeg fra fyrstendømmerne tage kirke- og skolemænd. Hvad jeg i denne min virksomhed ønskede at lade trykke (Intimationibus, Thesibus, Commentariis, prædikener o. a.) skulle jeg gennem provsterne få betalt af konsistorialbøderne i de forskellige provstier (se Weissbuch 23). Originalen til denne ordre afkrævede Hieronymus Möller mig igen den 28. april 1608 i hertugens navn, og sendte jeg ham den den følgende dag. Men en bekræftet kopi findes i min konvolut.

24. september lovede hertugen at underholde Conrad Petrejus i partikulærskolen i Slesvig og senere på et universitet. Den 10. januar 1599 fik jeg af borgmester og råd i Tønder kvittering for 80 rigsdaler, som jeg efter en promotoriaskrivelse fra hertugen havde skaffet fra nogle kirker i Gottorp amt til deres kirkebyggeri. 17. januar bestemte hertugen efter vurderingen af fæstejorden, at udlejningen af jorden skulle ske til nytte for de samme som hidtil: det være sig kirke eller kirkens tjener eller, hvis et stykke jord var udlejet til flere, da i forhold (nach advenant vnd proportion). 31. oktober forbød hertugen en fortsat forhøjelse af hyren i Strandegnen (se Schwarzbuch 102. 103).

Anno 1600 overtaltes hertug Johan Adolf af nogle, som Gud kender [hoffets reformertsindede camarilla] til at ansætte en præst fra Kassel, Johann Strack,³⁴ som præst ved det gottorpske hof, ganske vist med mit vidende. Denne havde også endelig erklæret sig villig til at overtage stillingen mod en gage på 500 rigsdaler og fri bolig. Men herom måtte jeg intet vide, før jeg i oktober erfarede noget derom. Kan være, at jeg i udlægningen af den 78. salme havde talt om en ny religion eller lignende — i

hvert fald fulgte den følgende søndag den 26. oktober en ufor-glemmelig samtale mellem hertugen og min ringhed på salen ved det bord, hvor jeg stod for at prædike. Den 11. oktober skrev jeg til provsten i Tønder om det uvejr, som truede menighederne, og som først ville ramme mig og så de andre. Jeg rådede til at bede og tilskyndede hr. Mauritius og de andre til at genopfriske monumenta og fundamenta fra calvinisternes modsætning til det lutherske. 22. oktober refererede Diedrich Blume, hvad han huskede om den nye præsts optræden ved taflet den 20. Se mere i charta.

Imidlertid lod den gode Gud mig også føle hans tydelige omsorg for mig. St. Catharine menighed i Hamburg bad mig nemlig komme til Nortorff, hvor 6 af dem med Berndt Sandtmann i spidsen hørte mig prædike den 29. oktober over evangeliet på Simon og Judæ. Rygtet om Stracks kaldelse til hoffet havde nemlig bredt sig viden om, i by og på land. Efter at menigheden ved St. Catharine i Hamburg havde fået beretning fra de udsendte folk, sendte den mig en regulær vocation, dat. 6. november, med et særligt bud, som kom til mig den 10. nov. Jeg blev herved kaldet til præst ved St. Catharine i Hamburg — i magister Gregorius Hammerichs sted, men næst en tilbørlig taksigelse udbad jeg mig i mit svar en måneds frist, ikke blot for selv at komme til klarhed, men også, hvad der var det vigtigste, for at drøfte denne højvigtige sag med mit nådige herskab. Jeg overrakte min nådige fyrste og herre en udførlig skrivelse, hvori jeg underdanigt gjorde samme bekendt med den hamburgske vocation og forespurgte, hvorledes jeg burde forholde mig. Samtidig bad jeg hertugen betænke den store vanskelighed, som jeg ville få, om Strack kom hertil: jeg bad af hjertet hans fyrstelige nåde flittigt i guds frygt at overveje en så højvigtig sag, som angik Guds ære og mange menneskers salighed.

Ganske vist ville jeg ikke af mig selv, som forholdene lå, afdanke, for at det ikke skulle se ud, som om jeg var en lejesvend (Mercenarius, Lukas 10), men jeg bad hertugen — såfremt Strack og jeg skulle virke ved siden af hinanden — da at træffe den fornødne kristelige foranstaltning, for at der ikke opstod uro indenfor vore fredelige kirker. For hvis han ville indføre calvinismen i

læren og ceremonierne, så måtte jeg — ved tab af Guds nåde og min salighed — ikke tie stille.

Samme år opfordrede også abbedissen i Itzehoe mig til at blive provst og præst der, efter at Johannes Vorstius, den tidligere præst i Itzehoe og provst sammesteds og i Stormarn, Wilster og Cremper Marsch, samt i det kongelige Segeberg amt, var afgaaet ved døden. Abbedissen Cathrin von Alefeldt lod den 7. november skrive til Berndt Soltouw, at hun havde hørt, at jeg havde begæret og fået min afsked hos min herre, og hun bad ham derfor tale med mig og forhøre, om jeg kunne tænke mig at overlage førnævnte embede. Den faste årlige gage beløb sig til over 650 mark foruden, hvad der ellers kom til for provstevsitationen, calandssager, skriftepenning, ligprædikener hos klosterjomfruerne og andre adelspersoner, som havde deres gravsted i kirken og klostret.

Berndt Soltouw svarede den 12. nov., at han skulle rejse bort en tid, og han henstillede derfor til abbedissen at forhøre sig hos mig gennem andre personer eller selv at skrive til mig. Abbedissen slog sig ikke tiltåls, men tilkaldte magister Samuel Meier, præst i Nortorff, til sig og fortalte ham, at hun havde forstået på Berndt Sandman, at hamburgererne havde kaldet mig, men at jeg havde bedt om en betænkningstid på en måned, hvoraf nu to uger var forløbne. Hun fik da at vide, at jeg havde talt med hertugen, og at denne var bleven utålmodig. Såfremt nu hamburgerne for at undgå hertugens vrede skulle blive vankelmodige, så skulle magister Samuel formelde mig hendes ønske, og hvis det også skulle være mit ønske, skulle hendes vocation ske selv samme dag. Men hvis jeg ikke kunne eller ville afslå hamburgernes vocation, bad hun om at ville foreslå hende en anden dygtig person herfra eller udefra, som hun så kunne vocere. Magister Samuels skrivelse er dateret 5. december.

Min nådige fyrste og herre erklærede, at han aldeles ikke var sindet at fritage mig for min tjeneste. Thi da jeg den 19. november ville overrække ham min skrivelse, kom han mig i forkøbet og sagde: »Ja, jeg ved nok, at hamburgerne vil have jer. Men det bliver der ikke noget af: I må blive her. Alligevel vil jeg læse jeres skrivelse«. Denne overgav hertugen bagefter til kansleren

med påbud om at meddele mig, at jeg ikke skulle indlade mig med hamburgerne. Dette gjorde kansleren imidlertid ikke.

Den 27. nov., lige før advent, gik jeg op til hertugen for at få endelig besked angående min skrivelse og vocationen. Da undrede hertugen sig over, at kansleren ikke havde fortalt mig noget. Nu kom der en lang samtale i gang. Min skrivelse syntes hertugen godt om. Men med hensyn til ceremonierne var han ikke enig med mig, især ikke med messetøjet. Det ville hertugen gerne have forandret. Enden på denne samtale var: »Ja, ja, så brug da endelig messetøjet, så længe der er noget tilbage deraf! Men når det er opslidt, vil jeg ikke give jer noget nyt«. Det var jeg godt tilfreds med. »Den fremmede præst har jeg kaldet, fordi han var bleven mig stærkt anbefalet som een, der er veltalende. Men det skal heller ikke være nogen hindring eller forårsage nogen forandring i vore kirker«.

Ved samme lejlighed blev der også en lang samtale om eksorcismen.³⁵ Men da jeg vidtløftigt forklarede, hvordan denne skulle forstås, og at den betød en meget nyttig påmindelse, lod hertugen sig også nøje dermed. I mellemtiden havde jeg lavet et udkast til en skrivelse til nogle universiteter og kirker, hvori jeg udbad mig en belæring om, hvorledes man skulle forholde sig i en sådan sag: om en præst, når han blev kaldet andensteds hen, burde vige under sådanne omstændigheder. For det andet, om han med frelst samvittighed kunne virke i fællesskab og passe præsteembedet med en sådan mand? Men da ved Guds nådige forsyn tingene forløb roligere, end man turde have håbet, så blev denne skrivelse ikke afsendt.

1. søndag i advent den 30. november udspandt sig en meget vidtløftig samtale på salen ved et krus litauisk øl. Hertugen: »I har nu været hos mig i ti år; vil I nu forlade mig?« — Jeg drejede spørgsmålet om. — Hertugen: »Har I ikke indkomster nok? Jeg vil give jer det dobbelte«. — Jeg: »Det har jeg aldrig skænket en tanke. Jeg har Gud og dermed nok«. — »I læren er jeg ikke enig med jer. Men angående billederne og lignende er jeg af jeres mening. Dog lad så dette alter stå, indtil det falder sammen. Så giver jeg jer et nyt med bibelsprog og bogstaver. Alt hvad jeg kan, ved og formår, skal jeg anvende til Guds ære, kirkernes og

skolernes fremme«. Og der lød mange andre ord, og hertugen forærede mig forskellige ting og lovede, at mine efterlevende efter min død skulle få meget stor hjælp og gnadengeldt.

Nogle dage senere talte jeg igen med hertugen og fik da at vide, at Lobwassers salmer³⁶ — hvad man var meget ude efter — ikke skulle synges, ja, at alt skulle forblive, som det nu var! Hvorpå hertugen gav mig hånd, da jeg spurgte: »Kan jeg nu også stole på det?« Den 10. dec. svarede jeg så menigheden i Hamburg, at jeg ikke kunne komme løs herfra. De svarede den 14., at de så måtte overlade sagen til den kære Gud.

Den 11. dec. hørte jeg gennem cancellibudet Hans Speckdag, at der var bleven skrevet til Strack: hertugen ville ikke, inden han endelig erklærede sig, undlade at meddele ham, at der for at bevare freden og enigheden ikke skulle tåles nogen præst i disse fyrstendømmer, som ikke i sin lære og bekendelse var enig med præsterne i disse lande. Derfor havde hver præst at underskrive en særlig ed efter bilagt afskrift af edsformularen. Dette kunne han da også gøre uden betænkelighed, og hertugen imødeså hans erklæring i så henseende. Strack svarede nu endelig i et receptisse, at han allerede forinden havde bestemt sig for at blive, hvor han var.

Den 11. august 1600, mandag efter Laurentii, kl. 12 middag, fødtes min sjette søn Johannes, døbt 17. aug. Faddere var: 1. Magister Erasmus Heidtman, under hans fraværelse repræsenteret ved hans søn Ludowicus 2. Dr. Paulus von Eitzen den yngre. 3. Dr. Wilhelm Schaffenrath. 4. Hr. Johan Mauritius. 5. Ursula Gutsloves. 6. Margaret Enninga. 7. Clara Soltouw. — Under 6. aug. modtog jeg forordningen angående superintendentens embedsførelse samt taksten over gebyrerne.

Hertugen havde i 1601 ladet offentliggøre en Policeyordning, hvori der bl. a. bestemtes, at der ved dåbshandlingerne ikke skulle tillades mere end 3 faddere. Jeg gjorde opmærksom på, at sådant gjorde mange sognefolk af og til meget ondt, og at man på den anden side nu kunne finde på at fratage og forsømme at yde kirkens tjenere deres offer, og hvad de ellers hidtil selv havde indvilget i og lovet at betale. Desangående modtog jeg så et alvorligt mandat, Gottorp den 5. oktober, gående ud på, at man — ville

man undgå straf — ikke af den grund måtte nægte kirkens embedsmænd noget og heller ikke trodse eller hade dem på grund af deres trofaste og flittige overholdelse af de fyrstelige velmente forordninger, men tilbørlig ære og agte dem.

28. marts mandat til provsterne, at kaldede præster skulle aflægge en ed på, at de ikke havde modtaget kaldelsen [vocatio] ved gaver eller ved anden form for bestikkelse. 2. januar udkom Johan Adolfs forordning angående utugt (Schwarzbuch 104). 25. oktober fik jeg befaling om at ordinere præsterne i Nr. Ditmarsken (Weissbuch fol. 25.26).

Anno 1602 lod hertugen mig tilgå en ordre, hvorefter disse landes samtlige kirker og kirkelige embedsmænd i alle ting skulle rette sig efter den på fyrstelig befaling genoptrykte kirkeordning. Ligeledes udgik en forordning angående ordinandernes og præsternes bispeeksamen. Disse mandata er dateret Gottorp 1. dec.

Provsterne skal ikke samtykke i nogen kaldelse, uden at de befinder personerne at være tilstrækkeligt kvalificerede. Ordinanderne skal disputere eller respondere. Efter den genoptrykte kirkeordning skal alt foregå ensartet på alle steder (se Weissbuch på forskellige blade!). Angående befalingen vedrørende den genoptrykte kirkeordning se Weissbuch 26. 27.

10. maj, mandag før Kristi himmelfartsdag, blev min syvende søn Petrus født mellem 10 og 11. Han døbttes den følgende søndag. Faddere var: 1. Hieronymus Müller, fyrstelig holstensk kammersekretær. 2. Hr. Nicolaus Struckmann, medicus og borger i Slesvig. 3. Dorothea von der Hambfort. 4. Hr. dr. Carnarius' ægte-hustru.

Anno 1603 påtænkte hertugen at ansætte en huslærer for sine sønner og talte flere gange med mig derom. Jeg tilbød da min villighed til at se mig om efter en sådan, men det var svært at finde en dygtig person dertil, eftersom det var en vanskelig stilling, hvortil ikke enhver var egnet.

En af samtalerne mindes jeg særlig godt. Det var engang, da dr. Pincier just var på besøg ved hoffet her. Hertugen talte da forskellige gange med en særlig alvor om huslæreren til mig og sagde: »Men jeg vil ingen calvinist have og heller ingen ubiquitist, men en, som holder sig til den sande augsburgske konfession og

den lære, som altid har været prædiket i disse fyrstedømmer, og som I også har foreholdt mig og andre«. Imens han talte således med mig, og jeg efter evne gav min mening til kende, kom dr. Ludwig Pincier herop, og da han så, at hertugen talte med mig, trådte han til side. »Nej«, sagde hertugen, »kom blot nærmere! Hvad jeg taler med ham om, må I gerne høre. Jeg taler med ham om en huslærer til mine unge herrer. Kender I, som har været min egen huslærer, ingen sådan? Men jeg siger med det samme: jeg vil ingen calvinist have og heller ingen ubiquitist. I kan snakke sammen derom. Se at skaffe mig en god mand!«

Derpå trak jeg mig tilbage, men ventede på salen, indtil dr. Ludwig kom ned. Da talte vi frem og tilbage. Endelig påtog han sig at se at få en sådan, nemlig Johannes Pincier, bevæget til at komme hertil, som han længe havde tænkt på. For nogle uger siden bragte jeg i erfaring, at hertugen havde ladet tilskrive dr. Pincier angående en huslærer, og da skrev jeg straks også et brev til ham og mindede ham om hertugens ord angående huslæreren, at han ønskede, at samme havde den rette religions og tros »confession og profession«. Hvad jeg havde gentaget overfor ham hin dag på salen, da jeg kom tilbage fra hertugen. Hertugen forlangte en sådan person, som hverken tilhørte eller var tilhænger af den calvinistiske eller en anden vranglære. Samtidig mindede jeg ham også om, hvad min fyrstinde og frue havde sagt til ham og begæret af ham. Jeg nærede ingen tvivl om, at han i gudsfrygt ville flittigt tænke over denne højvigtige og vidtrækkende sag og ordne det således, at der blev taget hensyn til vort kristelige hertugpars påmindelser, og der ikke blev givet anledning til alskens uro og vidtløftighed et eller andet sted, offentligt eller privat, ved hoffet og i kirken. Mit brev er dateret Slesvig den 21. marts. Beretning om svaret og sagens forløb ligger i mine konvolutter ang. gottorpske sager.

Anno 1604 tog den gode Gud mine syv sønners mor, min kære hustru som også på den tid var frugtsommelig og nær ved at skulle føde, bort fra dette liv, nemlig den 24. marts kl. 8 om formiddagen på Kristi undfangelsesfestaften, som dengang faldt på søndag Judica. Hendes sygdom begyndte dagen efter mortensdag 1603 med, at hun gav meget blod fra sig, uden tvivl en eruption

i et eller andet kar i lungen. Derefter fulgte uafbrudt hoste, smerter i brystet, forringede kræfter, høje feberanfald, som stadig kom igen, snart varig, snart med afbrydelser. Hun sov helt stille hen uden at røre et lem, talte indtil det sidste, også i nærværelse af pastor Martin Pleccius, som også holdt ligprædiken over hende. Hendes alder blev 33 år og næsten 5 måneder.

Samme år blev jeg opfordret til at modtage det theologiske professorat i Rostock efter hr. Chytræus eller hr. Frederus, der samtidig var superintendent for kredsen Rostock. Universitetet sendte magister Masius Hassæus til mig med bemyndigelsen og instructionen samt adskillige breve, fra dr. Lucas Backmeister, dr. Valentin Schacht og mag. Henricus Dinggravius, superintendent i Wismar. Brevene og skrivelserne findes i mine papirer. Udsendingens instruks er dateret 30. juli og bærer den akademiske lærerforsamlings segl. Dr. Ernst Cothmann skrev også personligt til Clement von Gadendorff, fyrstelig holstensk adelig råd, arveherre til Ricksdorf, om at fremme og anbefale min dimission, i særlig betragtning af, at man på Gottorp let kunne finde en anden fremragende mand i mit sted, men at de i Rostock ikke så let kunne få en mand, der ved sin sprogkundskab kunne virke og lære så dygtigt. De forskellige skrivelser er ikke opbevaret, da de ikke skal læses af andre. Men hertugen ville ikke gå med til min fratreden. Imidlertid, da jeg blandt de fordele ved Rostock, jeg havde henvist til, havde nævnt, at jeg der kunne have mine sønner, som nu var i Hamburg, hos mig og i fælles husholdning under deres studeringer, forbedrede han mine indtægter med 150 daler.

Anno 1605 begyndte forholdene at blive jo længere des værre. Der var en mand, som havde ondt af, at edsformularen ikke alene blev brugt her i landet, men endog var bleven afkrævet Strack, hvilket han anså for at være en krænkelse for min herre. Med stor flid arbejdede han derfor på at mistænkeliggøre denne ed hos min herre, ja at få ham til at afskaffe den, hvilket viste sig i de følgende år.

Da jeg holdt en særlig prædiken om sakramentets brug, efter at jeg kort forinden havde prædikedet udførligt om dens åndelige brug, fik jeg befaling om at udarbejde prædikenen om nadveren skrift-

lig og indlevere den til hertugen, hvilket jeg også gjorde. I denne prædiken omtalte jeg også præsteeden, eftersom den også omtalte disse fyrstendømmers kirkelære om den hellige nadver, dåb og Kristi person summarisk. Jeg havde også ofte omtalt eden for hertugen, ikke uden visse folks modvilje og vrede.

For at hertugen nu kunne vide, hvorfra denne edsformular stammede, hvem der havde givet befaling til dens affattelse, hvad hertugens forfædre havde ment om denne ed, hvad der var passeret desangående i hertugens egen regeringstid, og hvor ofte hertugen selv havde bekræftet denne ed med sin underskrift, så udarbejdede jeg en udførlig fremstilling og overgav den til hertugen den 17. november. Da jeg gerne ville komme enhver fortræd i forkøbet, ansøgte jeg samtidig hertugen om endelig ikke at foretage nogen forandring heri, men fremme, værne og bevare den fredelige tilstand indenfor vore kirker, som netop herskede her i kraft af denne ed.

Næste år gik også striden angående genbesættelsen af provsteembedet i Ditmarsken for sig. Provstiet stod, såvidt jeg ved, ledigt i over 3 år efter magister Marcus Wranges død, og skønt hertugen gennem kanslerens skrivelse udtrykkelig havde befalet mig at tage til landskabet Ditmarsken og indstille til hertugen en person, som jeg fandt egnet til embedet, anså jeg dog dette for højt betænkeligt — af mange grunde, som ikke kan fortælles. I mellemtiden havde hertugen pålagt mig, ikke efter mit ønske, men formentlig efter dr. Junges råd og ved hertugens og de herrer rådets dekret — at ordinere præsterne der. Bagefter skiftede adskillige sind, og ditmarskerne modtog desangående et privilegium, hvilket er bekendt. (Min skrivelse til hertugen 18. nov. Responsum 20. nov., se i 4°). Og efter at 3 præster havde holdt prædiken i overensstemmelse med privilegiet, blev af disse præster Neuenkirchen, hr. Johan Surcke, af hertugen forordnet til provst.

Men da jeg ikke gerne så, at den tidligere trufne ordning blev omstødt, især da jeg bestemt vidste, at ordinationen i mange lange år var bleven foretaget af den gamle her residerende general-superintendent, skrev jeg desangående til de tre »candidater«, for at bruge denne betegnelse. Min skrivelse til dem findes hos dem

eller andre, men deres svar gemmes blandt mine papirer. Netop på samme tid havde hertugen også afslået ditmarskerne ordinationen og ved et nyt dekret under hertugens hånd og segl pålagt mig at foretage denne. Imidlertid holdt intrigemagerne [die Practicanten] ikke op med at bearbejde hertugen så længe, indtil de satte igennem, hvad de ville. Ellers ved jo min Gud, at det ikke var mig om ordinationen at gøre, men om den gamle rettighed og fornemmelig vore kirkers ensartethed.

Ligeledes i nævnte år døde præsten i Garding. Da nu dette pastorat, som før nævnt, var lovet mig, forlangte menigheden i kraft af det givne løfte at få mig til præst. Jeg lagde for mit vedkommende alt i min nådige fyrste og fyrstindes hænder, men bad dog om, dersom man ikke ville give slip på mig, da at lade mig forblive uforandret i min nuværende stilling. Hvis man derimod var utilfreds med mig, kunne man afæske mig en forklaring, men alligevel lade præsteembedet i Garding blive mig reserveret for fremtiden, da jeg nu engang havde fået løfte derom.

Anno 1606 indtrådte en skarp konflikt angående messetøjet, da hertugen ved ikke ubekendte folk var bleven overtalt til i januar bestemt at forlange, at billedet, som indtil da havde hængt over altret i slotskirken, skulle fjernes og i stedet anbringes et nyt, ligesom det sædvanlige messetøj ikke mere skulle bruges ved forretelsen af altergangen.

Den gode mand Hieronymus Müller gik næsten i fulde 12 dage frem og tilbage mellem hertugen og mig, og da jeg ikke kunne give indrømmelser, spurgte han tilsidst, hvad egentlig var min mening, om jeg da slet ikke kunne give efter? Da brast det ud af mig — dog med understregning af, at jeg kun sagde det til ham, men ikke som svar til hertugen —: »og om min herre end ville lade mig rive i stykker, så kan jeg dog ikke gå med til nogen forandring!« Hieronymus fortalte, i god mening og som han håbede fortroligt, dette til kansleren dr. Junge, og denne bragte det videre til min herre. Hertugen spurgte Hieronymus, om jeg havde udtrykt mig således? Han svarede ja, dog med det forbehold, at jeg kun havde udtalt min endelige mening overfor ham, men ikke for at det skulle bringes hertugen for øre.

Så blev sagen stillet i bero, skønt der herskede stor uvilje, og

mine fjender pønsede på at skade mig, hvor de kunne, og Hier. Eckbrenn lagde også kul på ilden, for at han kunne blive en stor herre og mand og antænde brænde i hjørnerne. Hieronymus tilbød jeg at forme mine meninger udførligt og skriftligt, hvilket blev modtaget. Jeg fremførte da med temmelig flid overfor hertugen 12 grunde til, at det ikke kunne tilrådes, at nævnte forandring blev foretaget, idet jeg gentagne gange understregede, hvad der angik min person.

Den 2. december fik jeg befaling fra Kiel om at indsende eds-formularen, nemlig dens rigtige original med overskriften »Dem Erbaren vnserm Hoffprediger«, som hertugen og hans bror hertug Philip havde underskrevet og forsynet med deres segl. Hertugen havde nemlig ikke beholdt nogen kopi deraf og kunne ikke helt huske indholdet af bemeldte ed. Jeg undskyldte mig først, men det hjalp intet. Derefter afsendte jeg den 4. december formularen til Kiel bilagt nævnte fremstilling ang. den ed.

Intrigemagerne faldt imidlertid ikke til ro: Jeg modtog en skrivelse dateret Kiel den 13. dec. om — da mine bestallinger og instructioner refererede til nævnte ed — at indsende originalerne til alle af hertugen modtagne bestallinger, instructioner og ordrer og ikke tilbageholde noget, da hertugen selv ville sætte sig ind i sagen, men ikke nu, da han var borte fra sin residens, havde tilstrækkeligt materiale.

Hieronymus skrev samtidig, at, såvidt han kunne forstå, drejede det sig om fordømmelsen af calvinisterne og en eventuel ændring deri. Jeg skulle lægge sagen i Guds hånd, holde tålmodigt ud og såvidt muligt give mig tilfreds. Gud skulle gøre alt vel til sin tid. Jeg skrev til hertugen, at jeg deraf ikke kunne slutte andet end, at han ikke længer ønskede min tjeneste, og derfor lagde jeg sagen i Guds og hertugens hænder.

17. dec. gentoges anmodningen til mig. Derpå rejste jeg selv til Kiel, skønt meget syg. Da jeg var ved at forberede mig til rejsen, fik jeg befaling om også at indsende hertugens forordning angående de samtaler, som holdes ved ordinandernes eksamen. Dette gjorde jeg. Men da jeg så kom derhen, fik jeg det svar, at jeg snarest skulle få besked.

Anno 1607 indtraf på foranstående en ændring i min bestalling,

hvad angik mit embede, nemlig: at finde sig i en forandring deri og være belavet på ikke alene på Gottorp, men hvor som helst vil beskikke ham, at prædike Guds ord uden menneskemening uanset nogen kirkelærers autoritet. Guds ord alene skal være norm, og kirkeceremonierne må ikke stride mod skriften. Lav splidagtighed og personligheder skal undgås. Ved consistorialsager og ordination samt edsafleggelse skal dr. Schaffenrath og dr. Jüchert være tilforordnede og kontrollere, hvorledes det går til. Bestillingen var dateret 4. januar og kom mig i hænde den 8.

Jeg skrev den 23. januar til de to mig tilforordnede herrer for at forespørge, hvorledes jeg skulle forholde mig, når de var fraværende; men der kom intet svar. Så fortsatte jeg min gerning som følge af deres senere antydning.

Anno 1608. Den 8. juni befaling til Broder Boisen ang. general-visitation (Schwarzbuch 86.87). Der opstod igen betænkeligheder angående min bestalling, så den blev igen forandret i maj 1608 (Weissbuch 33.34). Da jeg i mellemtiden talte med hertugen, spurgte jeg, hvorledes jeg skulle forholde mig, siden man drog den tidligere opsatte edsformular i tvivl og ikke anførte den i min sidste bestalling. Da svarede hertugen (der fromme Fürst): »der var opstået nogle betænkeligheder vedrørende eden. Jeg skulle blot fortsætte i mit embede, også i de tilforordnede rådets fraværelse. Angående edsafleggelsen skulle jeg få besked senere.«

Herpå fortsatte jeg så i alle mine forhold på min gamle vis ved Guds nåde, ham være lov og tak. I den reviderede bestalling befaledes, at de herrer råder også skulle bivåne bispeeksamen og ordinationen. Da der i 1609 anmeldte sig en ordinandus, skrev jeg så til dem og bad dem komme til stede.

I dette år indgik jeg i gudsfrygt et nyt ægteskab med Sara Berends, enke efter Daniel Fobbe, fyrstelig holst. sekretær. Vort bryllup stod trinitatis søndag. Hr. licentiat Rose talte over Salme 97,11.

Samme år rejste sig en ikke ringe storm i anledning af en barnedåb hos Roderich von Münchaw, hofmester hos hertugens sønner. Den 3. søndag i advent bad han mig døbe hans barn den følgende søndag, men med udeladelse af eksorcismen. Jeg bad mig undskyldt, for hvor gerne jeg end ville være ham til tjeneste

og behag deri og i alt andet, så lidt var det mig muligt at forandre det ringeste i vore ceremonier og derfor også i dåben. Det havde mange grunde, hvoraf jeg fortalte ham nogle.

Derefter henvendte han sig til hr. Herman [hofpræst Benneccius] derom. Hvad han har bedt ham om, fremgår af det foregående, men hvad denne svarede, fremgår af det følgende. Hvad enten han var advaret eller ej, så skal han af egen drift have udtalt til mange, at han ikke ville udelade eksorcismen, men de, som var med ved dåben, bevidnede, at han ikke overholdt de sædvanlige ceremonier, som det sig bør; hvorom mere i mine papirer.

Da barnet var bleven døbt den 4. søndag i advent, talte jeg samme dag i min prædiken om de jerusalemske udsendinge og deres spørgsmål til Johannes døberen og dennes svar og forklarede noget om de alvorlige syndige spaltninger indenfor kirken, som fremkaldtes af dem, som uden Gud og nødvendighed afsondrede sig fra de sædvanlige kirkeskikke. Dette førte til, at manuskriptet til min adventsprædiken afkrævedes mig til gennemsyn. Kort efter lod Johannes von Wouvern Hieronymus Müller give mig denne koncept tilbage, og det gjorde han den 24. december med den bemærkning, at han forstod, at man ikke kunne læse det hele tydeligt. Det var jeg godt tilfreds med.

Anno 1609, samme år, som vort nådige herskab havde været i Reinbek, skete det, at en calvinsk studiosus Henricus Rudolphi af den ærkebiskoppelige hofhushovmester blev anbefalet personer hos min nådige herres kammerjunkere og råd, junker Dalwich. Denne fyr skal være født i Stade og have været Casmannus' discipel, studeret i Herborn og have opholdt sig hos Gerdt Steding for at undervise hans børn. I dennes tjeneste skal han ofte have gjort sig gældende ved at disputere om religionen på god grov calvinsk vis. En tid skal han have prædikeret for Detleff Rantzows enke og i kloster Preetz have indgået ægteskab med en pige, kaldt den schelske, som i mange år havde tjent hos en jomfru von Storen.

Denne mand kom til det fyrstelige hof og gjorde sig bekendt ved at fremhæve Heidelberger katekismen, stiklede på rettroende præster, disputerede mod den virkelige tilstedeværelse af Kristi

legeme og blod her på jorden og mod uværdiges nadvernydelse. Han beskyldte Luther for at have lemlæstet dekalogen ved at udelade det ene af de ti bud.

Dalwich, som selv havde fået ham anbefalet, roste ham overfor vor nådige herre og opnåede, at hertugen hørte ham prædike i Reinbek og derefter gav ham en expectance med løfte om, at han ved først givne lejlighed skulle få en ansættelse, ja endog blive ansat her ved hoffet i hr. Hermans sted. Det blev der dog ikke noget af, da Johan Wouwern syntes, at han var temmelig ringe.

Der fandtes nogle andre folk, som lagde sig imellem til bedste for hr. Herman og ikke mente, at denne så pludselig skulle degraderes, eftersom han i sin tid havde trykket den døde hertugs øjne til, og man besluttede at bidrage til, at han kunne komme på universitetet for at fortsætte sine studier.

Jeg havde indtrængende advaret min fyrstinde og frue, engang hun gik til alters, at man endelig ikke måtte tage sådanne folk i tjeneste ved hoffet. Hun svarede: »Det har slet ingen nød«. Ikke desto mindre dukkede det rygter op, at man ville ansætte ham i stedet for hr. Herman, som så skulle andensteds hen.

Henricus ankom nu med sine sager til Gottorp. Jeg henvendte mig nogle gange gennem Armgard Wittorff desangående før den ene hertugsøns begravelse og gjorde efter evne anskrig. Men hvad skete? 3. juledag blev jeg ved amtmandens bord spurgt, om hr. Herman skulle prædike den følgende fredag? Amtmandinden mente, at det skulle være Rudolphi på grund af de mange prædikener i helligdagene. Josua Bützouw svarede, at han havde forstået på Dalwich, at den dag skulle en ny ung præst prædike.

Dybt rystet skyndte jeg mig ind til byen og satte mig ned for at skrive til hofmesterinden. Oldfru Abel svarede mig om torsdagen i hertugens eller hertugindens navn, at jeg skulle ikke gøre mig den ringeste tanke i den anledning: man troede ikke, at fyren var calvinsk, men hvis det viste sig at være tilfældet, skulle han ikke blive tålt bare en time på Gottorp. Jeg skulle høre ham, forhøre ham, eksaminere og ordinere ham.

Om fredagen tog jeg derud, skønt jeg ikke havde prædike-tjeneste, og erfarede, at alt var omhyggeligt forberedt til, at alle

skulle komme til hans prædiken. Hr. Herman sagde bagefter, at han havde forbudt at ringe med klokken. Henricus holdt en stolt og dristig prædiken, hvorom en beretning findes i mine papirer.

Søndag før nytår gav jeg mig til at opstille et svar på hans calvinske paradokser, som han havde fremført mange af, og tilkendegav, at jeg ville tale derom den følgende onsdag. Efter pågældende prædiken blev Paul Ramel og Hieronymus Müller sendt til mig med den befaling, at jeg skulle afholde mig fra slige materier. Jeg svarede, at det kunne jeg ikke forene med en god samvittighed. Efter taflet hørte jeg gennem Hieronymus Müller: den fyrstelige øvrighed havde tilkendegivet, at jeg skulle afstå fra et sådant forehavende fra min side.

Samme eftermiddag udarbejdede jeg to ansøgninger, en til min herre og en til hertuginde. Den sidstnævnte tilstillede jeg sekretær Georg Elsner, for at han kunne overgive den til hertuginde og foretage sig videre skridt efter sammes nådige forogdt-befindende.

Hvad disse ansøgninger gik ud på, kan man læse sig til.

Som følge heraf lod hertugen nytårsdags aften mig give min afsked. Jeg undskyldte mig: min ansøgning havde ikke haft til hensigt at sætte hertugen stolen for døren, hvad jeg som nævnt aldrig havde gjort, når redelige vocationer var bleven mig pålagt.

Om 1609 kan endnu nævnes, at min datter Agnes blev født mellem exaudi og pinse. Fadderne ved dåben var: 1. Min nådigste fyrstinde og frue. 2. Abel Spiess. 3. Magdalena Schönfeldes. — 15. dec. afgjordes i Slesvig sagen om Haddebuys patronatsforhold (se Weissbuch in 4°).

VI. EMIGRANTÅR (1610-16)

Anno 1610 fik jeg min afsked fra Gottorp på nytårsdagen. Efter påske flyttede jeg til Rostock sammen med min kone, min mor og hele huset.

Den 5. januar lod hertugen ved før nævnte sekretær meddele, at han var villig til at tage mig i sin tjeneste igen og nådigt befordre mig til pastoratet i Tønning eller Garding, ligesom menigheden i Garding gerne ville have mig til sjælesørger.

Men jeg takkede underdanigt for den tilbudte nåde og gunst og undskyldte mig af forskellige årsager. Jeg henledte også min nådige fyrstindes og frues opmærksomhed på adskillige ting og bad især om, at, dersom der nu skulle ansættes en ny i mit sted, denne endelig måtte være af den rigtige konfession.

I samme januar måned fik jeg ofte besøg af en og anden, hvilket kun kunne skaffe mig og dem bryderier på halsen, hvorfor jeg sammen med min søn Philip rejste til Rostock for at se mig om efter en passende bolig.

Da jeg havde passeret Lybæk, og ærkebiskoppen³⁷ hørte det, lod hans fyrstelige nåde ved Bastian Nieman sende et bud med en skrivelse dat. Eutin 19. januar til Rostock med besked om, at han ønskede, at jeg måtte komme til Eutin, fordi han havde noget vigtigt at tale med mig om. Men jeg undskyldte mig med underdanigst tak overfor Jochim Sitzwitz, idet jeg var bange for at vække hertug Johan Adolfs mistanke om, at jeg var tilhænger af ærkebiskoppen og forsøgte at stifte ufred. Men det hjalp ikke: den 25. januar kom Jochim Sitzwitz med en ny anmodning til mig om at komme til Eutin. Sitzwitz udtalte, at han vidste, at hans fyrstelige nåde ikke var utilbøjelig til at tage mig i sin tjeneste.

Samme dag rejste jeg så fra Lybæk til Eutin, hvor hans fyrstelige nåde næste dags morgen gennem råd og amtmand Egidius von der Lenken personlig krævede og kaldede mig i sin tjeneste. Af forskellige grunde udbad jeg mig betænkningstid, og den 28. februar undskyldte jeg mig overfor hertugen, at jeg ikke fandt det tilrådeligt igen at indlade mig i et sligt forhold.

Mens jeg var i Rostock, havde jeg lejet hr. dr. Bartholomæus Klinges hus og rejste over Lybæk og Eutin tilbage til Slesvig.

Sidst i februar skrev magister Petrus Hegelundt til sin svigersøn magister Paulus Ancharius [Anchersen], at han gennem den kongelige amtmand Albert Schele skriftlig fra København havde hørt, at jeg havde fået min afsked. Nu kunne han tænke sig, at jeg ville tage til Hamburg, men han ville råde mig til at rejse til København og søge råd hos kansleren. Jeg stod nemlig hos de indflydelsesrigeste ved universitetet i høj kurs, og der var for-

skellige professorstillinger ledige, og der ville komme flere. Han skulle nok indhente oplysninger og sende mig besked.

Magister Paulus skrev derpå til provsten i Tønder: »Hvis dette efter guddommelig nåde ved hans rådsslutning og vor bøn skulle få et godt udfald, ville vi for hele Danmarks rige få tændt et lys, hvis stråler ville nå ud til alle øerne.« Se provstens breve.

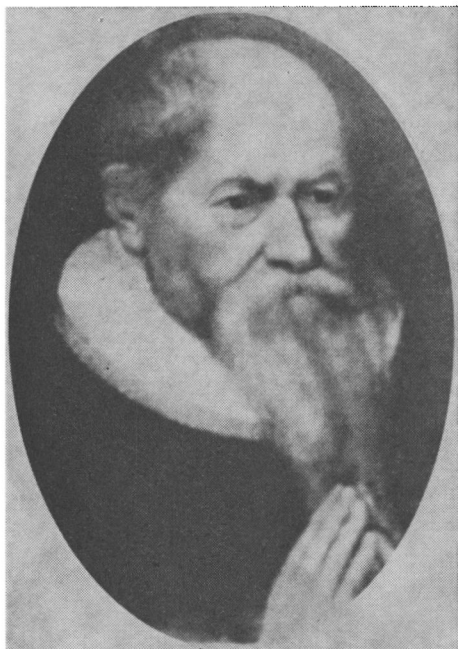
På rejsen modtog jeg et egenhændigt brev fra Hinrich Rantzow, dat. Rendsborg mandag efter palmesøndag 1610: »Nu ønskede jeg af den kære Gud intet bedre for F. end, at han, som vi altid har berømmet, endnu i mange år kunne blive her til bedste for det fælles fædreland. Og at bevise F. enhver behagelig og venlig tjeneste i så henseende er jeg altid beredt og villig.« Convolut.

I påskeugen flyttede jeg med min familie i Guds navn til Rostock. I mellemtiden var den 13. marts præsteeden bleven forandret igen. Tirsdag før himmelfart blev min mor taget fra mig ved en timelig død og begravedes himmelfartsdag der i St. Marie kirke. Magister Sledanus holdt ligprædiken.

Dr. Slusselburgius havde skrevet til en præst i Rostock, at han havde hørt om mine forhold, og at jeg havde besluttet mig til at tage dertil. Han ville gerne underrette mig om, at hvis jeg havde lyst til overkapellanembedet i Stralsund, skulle man lade ham det vide.

Den 5. eller 6. juni kom nogle herrer som udsendinge fra Hamburg, Albert von Eitzen, Johan Münden og Albert Wittekop, til Rostock og gav mig et tilbud, hørte mig prædike den 8. juni i Bistow og rejste tilbage til Hamburg igen. Den 10. juni kl. ca. 5 om eftermiddagen tilbød hr. abbed og »herr vom Hause« ved St. Michael i Lüneburg, Conradt von Botmar, mig at blive præst og gejstlig råd samt kirkeinspektør i magister Christophorus Zechers sted. Men jeg måtte den 11. juni svare ham, at jeg allerede havde indladt mig med herrerne fra Hamburg.

Vocationen fra Hamburg er dateret 17. juni. Jeg erklærede, at jeg anså det for nødvendigt, at jeg først rejste dertil og prædikede og forhørte mig angående forholdene og så tilsidst helt tog imod embedet. De svarede, at det ikke var sædvane hos dem, men jeg skulle blot komme snarest muligt med hele min familie. Så blev jeg da indsat fredag den 3. august 1610 som præst ved St. Jacobi

*Jacob Fabricius den ældre
på hans ældre dage,
fot. efter portræt
i Tønder kirkes sakristi.*

— mellem Kristi tårer og den uretfærdige husholder [den foregående og den efterfølgende søndags prædikentekster].

Ulrich Böticher lykønskede den 2. august fra Winsen. Jeg ser lige på mit memoria til enkehertuginde, hvori jeg undskyldte mig angående min anmodning til hendes fyrstelige nåde om at tage under overvejelse, hvorvidt min skrivelse kunne sådan tilstilles hertugen. Jeg undskyldte mig endvidere angående det tilbudte præsteembede og bad om med flid at påse, at den kommende hofpræst måtte blive en kendt og rettroende mand, med en ren og sund lære. Ligeledes mit forslag angående provstiet, og at jeg til vinterens slutning måtte blive i min bolig.

24. juli rejste jeg til Hamburg. Mine sønner fik bord hos Sledanus i Rostock. Carsten Mörder skrev palmesøndag fra Husum vedrørende min rejsekiste, 12 personer fragter til Lybæk, to vogne, forlanger 16 skilling. Mente, det var billigt. Men vi afventede ikke vognens ankomst.

Johan Adolfs forordning angående pengekursen:³⁸ 1 mark = 18½ skilling, fordi 1 daler var ansat til 31 skilling den 2. november 1611. 27. november endte det med, at 1 mark fremdeles modtoges til 16 skilling ved land- og embedsafgifter (Schwarzbuch 109. 120. 111).

1611 skrev magister Ulrich Böticher, amtsforvalter i Winsen, at man havde tænkt på mig i Celle, hvor man havde brug for en generalsuperintendent, og at kansleren dr. Ericus Heideman desangående ville tale med mig. Jeg gav til svar, at man af mange vigtige grunde ikke burde tænke derpå, eftersom jeg ikke blot havde afslået ærkebispens tjeneste, men også fornylig var kommen til Hamburg. Det ville synes mig at være højst forkasteligt at flytte så hurtigt herfra. Dr. Cling døde 6. december 1610 i sit hus.

1612, den 13. juli udkom Johan Adolfs forordning angående patronernes ret til at præsentere og vocere præster, ang. præsternes bestalling og svar på provstens og konsistoriets forespørgsel ang. læren og ordningen indenfor kirkerne. Der skal igen forholdes dermed, som det har været gængs i tidligere tid (Schwarzbuch 115). Jeg har henvist til hertug Friedrichs forordning af 10. marts 1623.

Johan Adolfs forordning til Strand og Stapelholm, at de årlige gældsposter til kirkerne skal prompte betales, ligeså restanterne. Udførlig anno 1611, 27. nov.; 1615, 1. juli (Schwarzbuch 101. 102). 15. aug. forordning ang. begravelserne på Nordstrand. Restanterne for de sidste 40 år skal nu betales, ellers 50 daler i bøde (Schwarzbuch 203).

Min skrivelse til universitetet og rådet i Rostock: hvis jeg fra Hamburg skulle flytte til Rostock for at bo der —.

Anno 1613 blev jeg opfordret til at blive præst i Slesvig efter licentiat Georg Roses dødelige afgang. Gud er mit vidne, ligesom mine skrivelser, at jeg mente det alvorligt og gerne ville have overtaget stillingen. Om man derfor havde grund til at afsende to convolutter med akter og breve til det gejstlige ministerium og ærbare råd i Hamburg, det vil alt køds dommer kundgøre på sin store domsdag og dømme imellem dem, som havde udklækket det, og mig.

Jeg var i Hamburg villig til at forsvare mig offentlig på tryk.

Men man forstod der, hvad der lå bagved, og for at sagen kunne gå i sig selv igen, udleverede man de modtagne skrivelser til mig og lod mig beholde dem. Samtlige akter om denne affære ligger delvis blandt mine papirer, og man kan læse dem i deres hele længde i nævnte to convolutter. 24. juli skrev slesvigerne til Hamburg angående min tilbagetagne vocation. Mit memoriale til hamburgerne om afsked, von Eitzens samtale med Hans Rosenfeldt og min skrivelse til hamburgerne.

8. marts bevidnede Hieronymus Müller, at min herre hertugen var vel tilfreds med pågældende vocation. 1. juni svarede jeg slesvigerne, at jeg bad mig undskyldt. — 2. januar skrev Andreas Cassius ang. min søn om at forvalte nådesår og om min vocation; han skrev også til Maria Rose. Mit svar. — 7. januar skrev Hermannus Later bl. a. om mine sønner, om oversvømmelserne på Nordstrand og i Ejdersted.

2. februar skrev dr. Lucas Backmeister, at han af hertug Hans Albrecht var voceret til Güstrow, at man havde drøftet hans efterfølger i Rostock i længere tid, og at der ganske vist var mange forslag, men at jeg var på tale fremfor nogen. Dette havde man overdraget ham at meddele mig. Det samme skrev dr. Lubinus til mig. Jeg svarede, hvad jeg kunne skrive på den tid, idet jeg ikke kunne give noget bestemt svar på grund af, at der endnu herskede tvivl om vocationen til Slesvig. Men da jeg senere hørte, at min menighed i Hamburg ikke ville slippe mig uden megen vrede og modvilje, måtte jeg følge Guds vilje og min menighed, og jeg blev i Hamburg.

Den 8. august, 10. søndag efter trinitatis, kl. ca. 3 fødtes min datter Maria i Hamburg og døbttes samme dag. Hun blev opnævnt efter min mors bedstemor og min søster. Faddere var: 1. borgmester Jeronymus Vogler. 2. Margarete Sandmans i sit eget og Regina Basilijs navn. 3. Gesche von Eitzen, hr. Alberts hustru.

28. januar skrev Selmer om den renoverede præsteed; jeg gav efter hans ønske en forklaring til den sendte formular. — 4. februar skrev mag. Schumacher, at vedtagelsen vedrørende ordinationen ikke behagede hr. lektoren.

1614 udnævntes jeg af det ærbare råd i Hamburg til inspektør ved gymnasiet i den afdøde mag. Jacob Reneccius' sted og til

første theol. lektor og professor. Samme år udarbejdede jeg min lille bog om Nadveren og udgav den i trykken. 16. maj deltog jeg i Peter Habels bryllup med jomfru Sperling.

1. dec. udkom Joh. Adolfs forordning mod gendøberne, menoniterne og sakramentererne i Ejdersted (Schwarzbuch 139).

1615 bad hertuginde mig ved amtmand Jasper Pentz komme til Reinbek den 29. maj, og i haven drøftede hun med mig mange og til dels hemmelige anliggender, som Gud ved besked om.

IX. GENINDSAT PÅ GOTTORP 1616 OG SPREDTE NOTATER

Anno 1616 efter hertug Johan Adolfs død lod ærkebiskoppen af Bremen og enkehertuginde ved den ærkebiskoppelige råd Christoff Hans von Bülow forespørge hos min ringe person, om jeg ville komme tilbage til dette land og overtage min gamle stilling igen. Jeg erklærede, at jeg først måtte have min daværende menigheds indvilgelse og rådets consens dertil samt afvente den nye hertugs tilbagekomst, og kom med en del indvendinger.

Efter at hertug Friedrich ved råderne og amtmand von der Wisch og Gosche Wensyn nådigst havde begæret min tjeneste, slog jeg til og flyttede i slutningen af 1616 tilbage her til Slesvig. 29. august havde hertuginde skrevet, at det var i orden med hertug Friedrich, og at jeg skulle tiltræde ved mikkelsdag. Den 24. maj måtte Phil. Cæsar på hertuginde befaling aflevere til amtsskriver Hans Lucht alle de gottorpske kirkesager, som han i 1610 havde overtaget fra hr. Herman. 18. september sendte hun fra Tønder min bestalling efter forudgået forhandling og forlig.³⁹

1. oktober sendte Abel Spiess mig min bestalling tilbage, efter at den var bleven ligelydende med den gamle. 11. oktober udsendte hertugen et generalpas til min rejse til Slesvig, og 13. s. m. sendte Johan Tode en skrivelse ang. min vognkørsel. 6. december lykønskede Johannes Mauritius mig til min tilbagekomst.

Hamburg 4. juni er dateret mit svar til Jasper Pentz, amtmand i Trittau og Reinbek på hertuginde nådige vocation. 10. juni undskyldte Georg Elsner forsinkelsen af svaret på mine breve til hertuginde og Hertingshausen. 23. juni skrev Jasper Pentz, at hertugen samt hans frues søster, hertuginde af Braunschweig,

var ankomne til Reinbek; de »ville gerne høre en prædiken af jer her i Reinbek«.

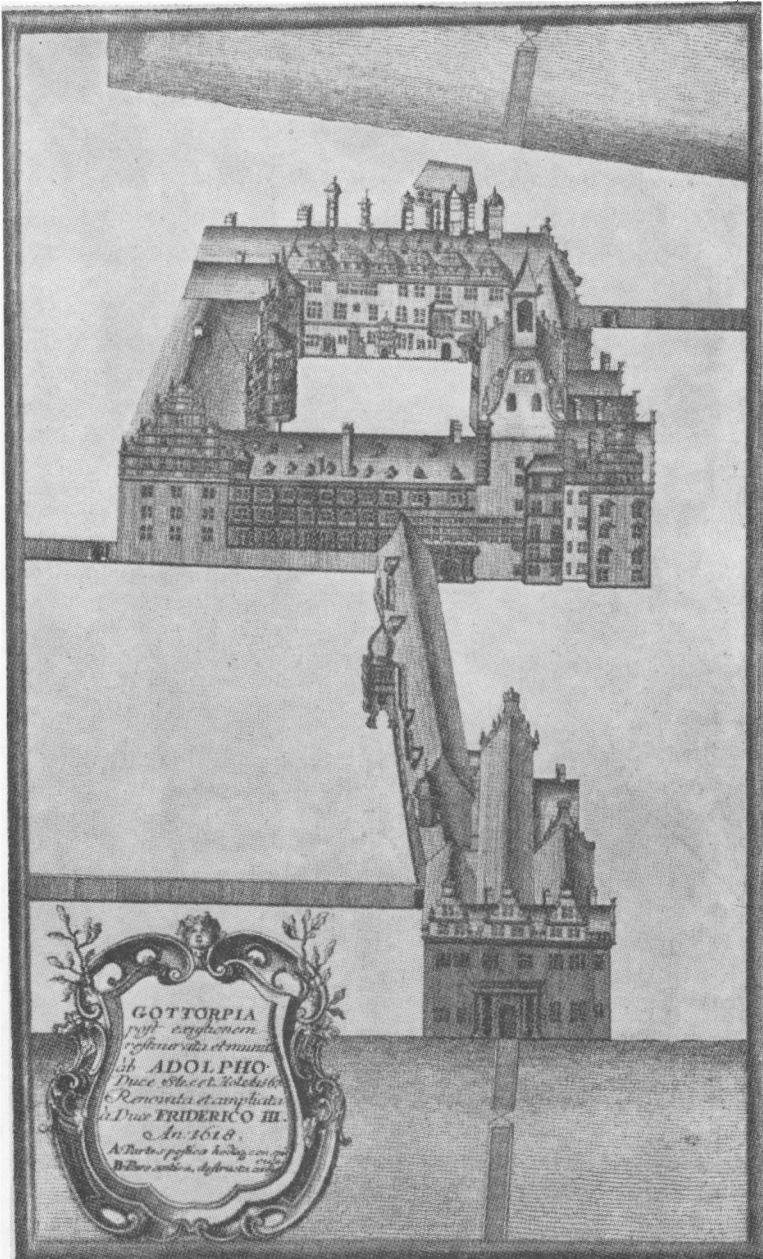
3. juni holdt min søn Jacob en prædiken og fik vocation af hertuginde. Han udbad sig en betænkningstid på 8 dage af flere grunde, bl. a. for at drøfte sagen med sine sognefolk. Hans bestalling er dateret Husum 12. september 1616.

Anno 1617 den 28. december skrev til mig fra Stralsund Engelbrecht Dantzman, tidligere sekretær hos min nådige fyrstinde og frue, at licentiat Johannes Corvinus, præst ved St. Nikolaj, var bleven voceret til Dantzig og havde modtaget stillingen som pastor primarius der. Nu havde lærde folk henvendt sig til byens råd og kirkens forstandere om at få mig dertil; han selv var blandt dem, da han i to år regelmæssigt havde hørt mig prædike på Gottorp.

Man ønskede at forhøre sig om, hvad jeg mente derom, og så skulle vocationen blive sendt. Han roste byen meget på grund af dens tiltalende forhold. Superintendenten, Conrad Schlüsselburg, var en gammel mand og ville kun i kort kunne blive ved, og så ville præsten ved St. Nikolaj givetvis blive hans efterfølger. Jeg svarede, at jeg aldeles ikke kunne tænke på en forandring, da jeg først fornylig var kommen hertil og måtte befale mig og sagen til Gud. For mit eget vedkommende havde jeg ikke grund til at rejse, selvom der jo kunne komme et og andet. Derved blev det så.

Iøvrigt indsendte jeg til amtmanden på Gottorp og overhofmesteren en alvorlig betænkning bestående af ca. 6 punkter. Bl. a. bad jeg om at få Johan Adolf Cypræus som medhjælper, af mange grunde; deruden anmodede jeg om at udnævne en rektor til Bordesholm og udskrive bededage.

Anno 1619 den 2. juni udkom hertugens forordning ang. den Stormske bibel⁴⁰ i folio og 4°, at formane tilhørerne til at købe den plattyske udgave bunden i 4° for 6 mark og flittigt læse i den. 14. juli udkom forordningen om lejeafgifterne på Halligerne og Nordstrand. Den 9. april 1621 lovede hertugen, at dr. Chemnius skulle fraflytte sin bolig og jeg så få denne fremfor andre, og at jeg ikke skulle mangle en bolig. 23. eller 24. november kom jeg tilbage til mit eget hus igen. 23. december bevilgede hertugen mig

Gottorp Slot anno 1618. Stik af Fritzsch.

sin junkerbegravelse i Slesvig. 27. april forordnede hertugen at betale restanterne (Schwarzbuch 112. 114), og 2. juli 1627 indskærpedes disse mandata og befales eksekution og erstatning for de skader, der var tilføjet præsterne ved forsømmelig betaling.

[Her slutter de egentlige optegnelser, resten er spredte noter. På flere blade står kun årstallet og ikke en eneste bemærkning, f. eks. 1627, 29, 31 og 36.]

1622 den 9. marts Jacob Fabricius juniors bestalling (Weissbuch 39.40). 23. juli hertugens instruction til ham angående generalvisitation (Weissbuch 41).⁴¹

Den 8. marts 1628 hertug Friedrichs mandat til undersåtterne i Aabenraa om at yde præster og embedsmænd deres dem tilkommende gebyrer i denne trængselstid (Schwarzbuch 118). 19. juli forordning om ikke at misbruge prædikedagene, men at overvære gudstjenesterne (Schwarzbuch 51).

1623 i februar hertugens svar på nordstrandernes klager, 10. marts ang. landsbyskolerne. 1. september 1624 ansøgte nordstranderne om at få en egen provst (Schwarzbuch 170. 171). 15. november 1626 hertugens befaling til beboerne i Lulfuss om fra hvert hus at betale 8 skilling pr. daler årlig til domkirken og St. Mikskirken og at kontribuere til slottet, hvad endnu var ubetalt (Schwarzbuch 96. 97). 21. november bekræftede hertugen vedtagelserne i præstekonventet for Nordstrand og Ejdersted (Schwarzbuch 97. 98).

For 1632 findes indklæbet et blad og skrevet, vistnok med Joh. Ad. Beckers hånd: »Min hr. svigerfar bad mig fortroligt om, at der engang måtte nævnes i ligtalen over ham »Jesus aber versiehe sein Leben in viele Jahre«, fordi der den 1. april tidlig om morgenen skete dette, at han, da han endnu lå på sengen i det store kammer, hørte et stort bump, som han nærmest morede sig over. Men da han ville til at foretage sig noget, slog det anden gang, og han hørte en stemme, som sagde og kaldte: Magister Jacobi! Ligesom det var en formaning om, at tiden var inde.

3. maj 1632 forlangte min svigerfar, at der til tekst for ligprædikenen, ifald han døde — men hvad Gud forhindre længe! — kunne tages et ord fra 1. mosebogs 32. kapitel, nemlig det 9.

vers: Jacob sagde: »Min fader Abrahams og min fader Isaks Gud! Herre, du, som sagde til mig: vend tilbage til dit land og din hjemstavn, så vil jeg gøre vel imod dig! Jeg er for ringe til al den miskundhed og trofasthed, du har udvist mod din tjener.«

Den 16. april 1633 Johan Adolf Beckers bestalling til kommissær for kirkeanliggender. 1634 ansat general- og specialvisitatser. I dette år et stort højvande den 11. og 12. oktober om natten.⁴² 3. maj 1637 blev Bernh. Mauritius provst for Tønder og Løgumkloster (Schwarzbuch 54).

Min bestalling er dateret 14. januar 1589, 3. søndag i advent allerede udset dertil. 1638-39 50 år. Genesis 32, 9. 10. 11 ligprædiken. Salme 73: har jeg blot dig, da attrår jeg intet på jorden! at leve Gud nær er min lykke, og min lid har jeg sat til den herre, Herren. Johs. 3,36: Den, som tror på sønnen, har et evigt liv. Salme 18: Herre, jeg har dig hjerteligt kær, min styrke! Herre, min klippe, min borg, min befrier, min Gud, mit bjerg, hvortil jeg tyr, mit skjold, mit frelseshorn, mit værn!

*

Uomtalt er, at hertugen 9. april 1636 udnævnte Fabricius til sin generalsuperintendent, medens Stephan Klotz samme dag udnævntes for Slesvig og Holstens kongelige del. — Fabricius døde den 5. nov. 1640. Hans epitafium hænger stadig i Slesvig domkirke, desværre alt for højt oppe. Han efterlevedes af sin anden hustru, som døde den 15. januar 1643. (Aage Dahl: Sønderjyllands Bispehistorie, 1931, s. 32) — Om Fabricius' kristelige hjemliv berettes, at han sammen med hele sin husstand hver dag knælede 3 gange i bøn. Alt skulle foregå stille, ærbart og ordentligt; med hensyn til mad, klæder og øvrige levemåde var alt præget af enkelthed og nøjsomhed. Før sin død stiftede han legater til præster, skoler, studerende og fattige.⁴³

NOTER

1. Denne levnedbog findes bevaret på det Kongelige Bibliothek (Thott 1928b, 4) og er bleven benyttet af en del forskere i tidens løb. Skrifter nr. 3: Tønder gennem tiderne, 1943—44, s. 452—56. Skrifter nr. 17: H. V. Gregersen: Niels Heldvad, 1957, se registret. Skrifter nr. 28: H. V. Gregersen: Den lüneburgske Saltoktroi, 1962, se registret. Ludwig Andresen: Beiträge zur Gesch. d. Gott. Hof-u. Staatsverwaltung 1544—1659, I, 1928, s. 329 ff. — Ernst Feddersen: Der Kryptocalvinismus am Gott. Hofe (Zeitschr. f. s.-h. Kircheng., 2. R., VIII, 1927, s. 347 ff. — Samme: Kirchengeschichte Schl.-H.'s, II, 1938, se reg. — Johanne Skovgaard i Slesvigs delte bispedømme, 1949, s. 71 ff. — L. Andresen: Bürger- u. Einwohnerbuch d. St. Tondern, 1937, se reg. — H. F. Petersen: Jacob Fabricius den ældre i SJy MSkr 1960, s. 169—78.
2. Kryptocalvinismus, s. 348. I anmærkn. næste side kaldes F.'s håndskrift »geradezu entsetzlich«: selvom den til tider er såre vanskelig at tyde, er den til gengæld meget klart skrevet.
3. I marginen: 1. Mosebog 32, 10: »Jeg er for ringe til al den mis-kundhed og trofasthed, du har udvist mod din tjener; thi med min stav gik jeg over Jordan, og nu er jeg blevet til to lejre«. Heri ser Fabr. sit levned hovedsum, og da det gentages i slutn. af bogen, er vel endnu en grund til nedskrivningen den, at optegnelserne skulle benyttes til de personalia, som i datiden var knyttede til lig-prædikenen.
4. »Schritt und Tritt«.
5. Græsk lærer i veltalenhed (436—338 f. Kr.)
6. »Nicht von der meinigen mütterlichen ankunfft alhie meldung zu thuen, weil dis eigentlich auch Ihren Vater angehet. Der Mutter halber kan ich inskünftig, da es nötig, bei ander gelegenheit auch berichten.« Meningen er vel den, at stamtavlen først og fremmest kun skal gælde F.'s slægt, og børnenes mødreneside (han var to gange gift) kun berøres, hvor det er nødvendigt. Hustruernes stamtavler kunne så udarbejdes ved anden lejlighed.
7. Luthers overs. af 2. Kor. 11, 21. Ny dansk overs.: »Men hvad man end kan prale med (jeg taler i dårskab), det kan jeg også prale med.«
8. Bartholdus Pauli, var 1596—1613 monitor ved Flensborg latin-skole (O. M. Brasch: Fl. Latin- og Realskoles Hist., 1863, s. 19, anm. 5).
9. Mest kendt er feltherren Gaius Fabricius, som efter romernes nederlag ved Heraklea 280 f. Kr. kom til kong Pyrrhos som deres gesandt, og om hvis ubestikkelighed Pyrrhos udtalte: lettere kan solen fjernes fra sin bane end Fabricius fra dyden. —
10. Jensens kirchl. Statistik s. 410 oplyser, at bønderne i Højst ønskede at få capellanen Nic. Jensen til præst, men herremanden på Solvig var imod, da »hr. Claus ikke var så begavet, at han kunne prædike for adelen.«

11. Her og mange steder er udeladt det intetsigende: »Deres børn er det gået forskelligt i verden.«
12. Måske byfoged Jens Owssen, som er opført i Andr. Bürgerb. Tøndern s. 127.
13. Opført sammesteds s. 119 og 163 efter F.'s erindringer.
14. Niels Heldvad, se reg.
15. Se 11.
16. Enten 1581 eller 1586, se Tønder genn. tiderne, s. 85 f.
17. Altså dengang — i modsætning til i dag i Sydslesvig — et drenge-
navn.
18. I marginen: »om min fars levned og forhold kan man let finde
noget i den intimation, som Kristi Himmelfartsdag 1610 blev publi-
ceret i Rostock ved min mors begravelse, hvor der også kan læses
om min mors levned.«
19. Tekstens »Vater-landt« betyder ligesom patria i datidens sprog
hjem- eller fødeby.
20. Ang. indførelsen af Lybske ret i Tønder 1243 se Andr. Bürgerb.
sagregistret og Tønder gennem tiderne s. 49 f.
21. Da Pauli Dag er 25. januar og Kyndelmisse 2. februar, er det
uklart, hvorledes tirsdag efter Pauli Dag kan blive 30. jan. En til-
føjelse i marg.: »al 1. febr., Ao. 77 in Calend. scripsi 29. Jan., 1560
Conversio Pauli 30. Jan.« bliver man ikke klogere af. Men da
helgendage ikke behøver at falde på en søndag, går regnskabet op,
hvis både Pauli Dag og Kyndelmisse falder på en fredag. Alligevel
er der noget, der ikke stemmer i optegnelserne, for i det følgende
angives dåbsdagen som søndag den 6. febr. Med sidste dato ville
1. febr. passe som fødselsdag.
22. Betegnelsen er ukendt; muligvis et sted længere syd på ved Slesvigs
vestkyst.
23. Efter Ditmarskens erobring 1559. I marg.: far var en dygtig
matematiker og landmåler.
24. Et ulæseligt ord, ser ud til at betegne et musikinstrument.
25. Om ham se Flensborg bys historie, reg.
26. En blaffer, egtl. simpel, var en ganske lille mønt; her er tale om
penningskringler.
27. Ramus (Pierre de la Ramée), dræbt under blodbrylluppet i Paris
1572, kritisk indstillet overfor Aristoteles og den gængse golde
læremåde, virkede vækkende ved sin commonsense og veltalenhed.
Ramusen blev for mange overgangen til calvinismen. (J. Oskar
Andersen: Holger Rosenkrantz den Lærde, 1896, 13 ff.)
28. Dr. Oelgård: hertugens kansler. — Peder Gyldenstjerne: dansk
rigsmarsk 1575—93.
29. De henkastede, meget knappe og til dels ulæselige notater fra
Helmstedt er udeladt, da de mangler forklaring. Jeg formoder, at
F.'s studeringer har optaget hans tid i den grad, at han — ligesom

- senere i Rostock — ikke har fået tid til at føre dagbog, eller han har udsat beretningen om, hvad han personligt fik ud af opholdet der, til en senere lejlighed, hvis han da ikke har optegnet derom andensteds, hvad bemærkninger som »vide ibi plura« kunne tyde på.
30. Heller ikke fra Rostock findes nogen skildring. De henkastede notitser fra forelæsninger, om bøger og sladder har formodentlig ikke været beregnet for andre end ham selv. Også her henviser han til andre optegnelser: »ut in chartis meis videri esse«.
 31. Hans første hustru Agnete var født 1570 og datter af provst Georg Petræus og Anna Elisabeth Meiger. Hun døde 1604.
 32. Efter mag. Bartholomæus Embs, død 28. 2. 1587 (Jahrbücher für die Landeskunde VIII, s. 155).
 33. Theol. forelæsninger: Hertugens kundgørelse af 6. marts 1599 (Abt. 7 nr. 15 LA. Gott.) begynder: »Eftersom der til forplantning og udbredelse af vor kristelige tro og religion, i enfoldig begrundet sandhed og bestandighed, i mange år her ved particulærskolen i vor by Slesvig har været holdt theol. forelæsninger (eine Lectio Theologica) med andre theol. øvelser . . . og da nu superintenden-ten von Eitzen, der hidtil har båret dette arbejde, er død, vil vi alligevel, så meget det står til os, ikke, at en sådan kristelig og med kirkeordningen overensstemmende indretning (intent) fra vore forfædre ganske skal ophøre, men at kommende unge præster, skolelestre, studenter og andre flittige folk kan have årsag og lejlighed til så flittigt som muligt at grundfæste sig i Guds ord« og udnævner derfor F. Om Fabr.s arbejde i så henseende se Schrif-ten . . . 2. rk. IX, 361 ff.
 34. Feddersen: Kryptocalvinismus, s. 352 ff.
 35. Djævlbesværgelsen ved dåben: »Far ud, du urene ånd!«
 36. 1573 udgav prof. juris i Königsberg, Lobwasser, sin oversættelse af udpræget reformerte salmer.
 37. Ærkebiskoppen: 1575 var hertug Johan Adolf bleven valgt til ærke-biskop i Bremen, men gav i 1596 afkald til fordel for sin yngre bror Joh. Friedrich, som også var biskop i Lybæk.
 38. Pengekursen: møntediktet af 1. febr. 1610 se Gott. Hof-u. Staats-verw. I, 374.
 39. Johan Adolf døde 31. marts 1616, 41 år gl. — Cæsar blev første præst ved Ansgarkirken i Bremen, gik senere i Köln over til katolicismen. — Bestallingen: 17. maj udstedte hertug Joh. Friedrich og enkehertuginde Augusta en vocationsskrivelse for det genoprettede embede som generalprovst og inspektør til Fabricius. Samme dag skrev enkehertuginde til borgmester Vogler i Hamburg om at give F. fri, da han er »en i disse lande født undersåt«. Overfor F. selv havde man understreget, at man ikke tvivlede om, at han »som indfødt undersåt i dette land havde lyst og kærlighed til igen at tjene det kære fædreland efter jeres evne«. (Begge skrivelser i Abt. 7, nr. 15 i Landesarchiv på Gottorp).

40. »Die Stormer Bibel« er mig ubekendt. Den sidste plattyske bibel-udgave udkom 1621 i Goslar-Lüneburg (Religion in Gesch. u. Gegenwart, 3. udg. I, 1206).
41. Jac. Fabricius jun.: i bestallingen (se under 39) loves ham 400 rigsdaler i årlig løn og succession efter faderens død. — 22. dec. 1622 hertugens mandat til stilleren i Ejdersted om at udbetale F. d. æ. det af ham opsagte lån på 150 rigsdaler, da han »i dette år har måttet give sine to døtre udstyr« (sammesteds).
42. Mærkeligt nok omtaler forf. ikke den store katastrofe, hvorved 6400 af Nordstrands 8600 indbyggere, deriblandt 9 præster og 12 degne omkom, nærmere. Fabricius var netop de dage på visitats i Fahrtoft og reddede sig op på lensfogdens loft.
43. Joh. Melchior Krafft: Zweyfaches Jubel-Gedächtnis, 1723, s. 410 f.